

A FENNTARTHATÓSÁG EGYES JOGI ASPEKTUSAI

-A házasság, a család, a tulajdon, és az állam kezdetei. Vizsgálódások az őstársadalomtól a posztmodern társadalomig-

KOI GYULA¹

Abstract

A fenntarthatóság napjainkban új paradigmaként jelenik meg a jogtudományban is. A gazdasági, környezeti, és társadalmi fenntarthatóság mellett a jog fenntarthatóságáról, és a fenntarthatósági jogról is szükséges gondolkodni. A jog és a fenntarthatóság kapcsolata nem érthető meg a házasság, a család, a magántulajdon, az állam kialakulása, kezdetei, szerepük ismerete nélkül. Az állam a nemzetségekké vált családokra épült. A család kiemelkedő szerepet töltött be a tulajdoni viszonyok területén a társadalom és a gazdasági rendszer alapegységeként. Az állammá alakulás döntő motívuma a tulajdon védelme volt. A tulajdon védelmét a család, mint közösség gyakorolta. Az állam összetartó ereje a tulajdon. Ma a házasság, a család, a magántulajdon, az állam jogintézménye egyaránt politikai támadás alatt áll. Sorsuk senki számára nem lehet közömbös.

Some legal aspects of sustainability

-The Beginnings of Marriage, Family, Property, and the State. Investigations from Ancient Society to Postmodern Society-

Nowadays, sustainability appears as a new paradigm in jurisprudence as well. In addition to economic, environmental and social sustainability, it is also necessary to think about the sustainability of law and the law of sustainability. The state was built on families that became clans. The family played an outstanding role in the field of property relations as the basic unit of society and the economic system. The decisive motive for becoming a state was the protection of property. The protection of property was exercised by the family as a community. Property is the unifying force of the state. Today, marriage, the family, private property, and the legal institution of the state are all under political attack. Their fate cannot be indifferent to anyone

1.Néhány meglátás a fenntarthatóság kapcsán a hazai szakirodalomban

Kutatásunk² megállapítása szerint a gazdaság és a jog gyakran azonos kérdéseket vizsgál. A gazdasági szerkezet szerepe a fenntarthatóság körében mindenképpen elsődleges

¹ Jogász, igazgatásszervező, bibliográfus. PhD, tudományos főmunkatárs, NKE ÁNTK Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék. Tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Alkotmány- és Közigazgatási Jogi Osztály. 2001 óta folytatja tudományos kutatásait, és 2003-tól egyetemi oktatótevékenységét. Fő kutatási területe a nagy közigazgatási rendszerek (frankofón, germán, angolszász) közigazgatás-tudománya, valamint a magyar közigazgatás-tudomány; illetve az összehasonlító közigazgatás-tudomány és közigazgatási jog (Kína, Oroszország). Kutatásai középpontját elsősorban a hazai közigazgatás-tudományt ért külföldi hatások vizsgálata mellett Magyar Zoltán életművének kritikai kiadása, valamint a főbb hazai és külföldi szerzők életművének és elméleti munkásságának bemutatása jelenti. Ezen kívül a fenntarthatóság és jog kérdéseivel foglalkozik.

² A kutatás a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Közigazgatási Jogi Tanszékének a Nemzeti Kutatásfejlesztési és Innovációs Hivatal által NKFI 1 forrásból finanszírozott NKFIH K 135 979. számú 'Sustainability and Law' kutatási pályázat keretei között készült. (Vezető kutató/principal investigator: Dr. Koi

fontossággal bír.³ Ismeretes megállapítás, hogyha az emberi sokaságot, azaz az emberiséget természeti tényezőként vesszük számításba, akkor az olyan természeti tényezőhöz képest, mint az állatok, növények, átmeneti életformák,⁴ időjárás, a termőföldterületek minősége, vagy a biodiverzitás, akkor ezekhez képest mindig az emberiség lesz (vagy legalábbis elméletileg lehet) legnagyobb hatással a Föld változásaira, ami abszolút értékben is igaz (vagy legalábbis a jelen történeti tapasztalatai alapján igaznak tűnik). Ekképpen szokás a fenntarthatóságot paradigmaváltásként leírni (értelmezni). Ez a szemléletváltás egyes részeiben tudott és ismeretes, de számos aspektusa még nem megválaszolható számunkra.⁵ Mindazonáltal a hangsúly áthelyeződése a környezetvédelem felől a fenntarthatóság felé már a 21. század elején is érezhető volt.⁶ A közgazdasági szempontokat erősíti a fenntarthatóság vizsgálata körében a mutatószámok szerepe.⁷ A fenntarthatóság klasszikus háromdimenziós felfogása az ENSZ *Fenntartható fejlődési célok rendszere*, valamint az EU *Fenntartható fejlődési célok rendszere* témakör dokumentumaiból is kiolvasható. Ezek három fő aktora a gazdasági erőforrások, a természeti erőforrások, valamint a társadalmi erőforrások. E három fő erőforráskör mellé mintegy magyar innovációként a KSH Fenntarthatósági indikátoraiba bekerültek az emberi erőforrások is. Ennek körében a demográfia, az életkörülmények, az egészség, valamint az oktatás alkérdései rendre 4, 5, 9, illetve 7 szempontból kerülnek vizsgálatra a mutatószámok körében.⁸ Ismeretes az ENSZ 1987-es *Brundtland-jelentésének* azon megállapítása, mely szerint a fejlődés fenntartható, amely úgy elégíti ki a jelen szükségleteit, hogy azzal nem veszélyezteti a jövő generációk szükségleteinek kielégíthetőségét. Így valójában nemcsak a gazdasági erőforrások, a természeti erőforrások, valamint a társadalmi erőforrások különbözőségéről, hanem egyenesen gazdasági, környezeti, és társadalmi fenntarthatóságról

Gyula PhD, tudományos főmunkatárs). Ezt az írást az ELTE Állam-és Jogtudományi Karán az 1997/1998. tanév I. félévében Egyetemes állam-és jogtörténet alternatív tantárgycsoport körében felvett Jogantropológia (jogi etnológia) tantárgy iránti szép emlékekkel ajánlom, külön tisztelettel fordulva a tantárgyfelelős Dr. Lővétei István főiskolai docens úr személye, későbbi tanszéki kollégám felé.

³ CSATH Magdolna (2020a): Gazdasági fenntarthatóság: a gazdasági szerkezet szerepe. In: CSATH Magdolna – HORVÁTH Klaudia – NAGY Balázs – TAKSÁS Balázs: *A fenntarthatóság árnyalatai* (szerk.: CSATH Magdolna). Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 13-58. ISBN 978-963-5313-08-2 (nyomtatott) ISBN 978-963-5313-09-9 (elektronikus) ISBN 978-963-5313-10-5 (e-PUB).

⁴ Biotaxonómiailag ismeretesek a sem nem állat-, sem nem növény-, sem nem gomba-, sem nem színes moszat jellegű élőlények, azaz a heterotróf, állati jellegű (ám nem állat) egysejtűek. Ezek körébe régebben elnevezéssel az ún. állati (típusú) véglények tartoznak: például a csigaszájú csillós (lat. *spirostomum ambiguum*), vagy a kék kúrtállatka (lat. *stentor coeurelus*). SHUKHAREVA-BUELL, Natalya N. (2003): *Biologically active substances of Protozoa*. Dordrecht, Springer. 112. ISBN 978-1-4020-1281-5 (kemény kötés) ISBN 978-94-010-3787-7 (puha kötés) ISBN 978-94-007-1088-7 (e-Book) WESTHEIDE, Wilfried Reinhard (2006): *Spezielle Zoologie I. Einzeller und Wirbellose Tiere*. Heidelberg, Spektrum Akademischer Verlag. ISBN 978-3-642-34695-8

⁵ KÖRÖSI Csaba (2020): Előszó. In: CSATH Magdolna – HORVÁTH Klaudia – NAGY Balázs – TAKSÁS Balázs: *A fenntarthatóság árnyalatai*. (Szerk.: CSATH Magdolna). Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 7-10. ISBN 978-963-5313-08-2 (nyomtatott) ISBN 978-963-5313-09-9 (elektronikus) ISBN 978-963-5313-10-5 (e-PUB). Lásd a 7. oldalon írtakat.

⁶ WEBSTER, Ken – KISS Ferenc szerk. (2001): *A környezet védelméről a fenntarthatóság felé*. Ford.: TESKI Tibor, lekt.: HAVAS Péter – KOI Balázs. Nyíregyháza, Bessenyei György Könyvkiadó. 213. ISBN 963-9385-06-9

⁷ Kiss Ferenc (2001): A fenntartható fejlődés mutatói. In.: WEBSTER, Ken – KISS Ferenc szerk. (2001): *A környezet védelméről a fenntarthatóság felé*. Ford.: TESKI Tibor, lekt.: HAVAS Péter – KOI Balázs. Nyíregyháza, Bessenyei György Könyvkiadó. 57-82. ISBN 963-9385-06-9

⁸ TAKSÁS Balázs (2020): A fenntarthatóság nemzetközi mutatószámrendszerei. In: CSATH Magdolna – HORVÁTH Klaudia – NAGY Balázs – TAKSÁS Balázs: *A fenntarthatóság árnyalatai*. (Szerk.: CSATH Magdolna). Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 115-164. ISBN 978-963-5313-08-2 (nyomtatott) ISBN 978-963-5313-09-9 (elektronikus) ISBN 978-963-5313-10-5 (e-PUB)

szükséges gondolkodni.⁹ A fenntarthatóság olyan közgazdasági gyakorlati irányultságú kérdéskörben is felmerül, mint a vállalatok fenntarthatósági tevékenységeinek összehasonlítása a fenntarthatósági jelentések és az ESG (*Ecological, Social, Governmental*; azaz környezeti, szociális, és kormányzati-közigazgatási) keretrendszernek való megfelelési szabály- és keretrendszer által nyújtott nem pénzügyi jelentésekből kiolvasható információk.¹⁰ A fenntartható gazdaság és a fenntartható piacgazdaság eszméiről való gondolkodás nemcsak a nyugat-európai és USA-beli liberális gondolkodók privilégiuma, hanem a közép-európai polgári-konzervatív értelmiség számára feladat.¹¹ A feladat azonban nemcsak a közgazdászok, vagy szociológusok, politológusok, hanem szükségképpen a jogtudomány művelői számára is adva van. A fenntarthatóság és jog általános problémáin túl¹² a hazai felfogásban eddig inkább csak a társadalmi fenntarthatóság és az uniós polgári eljárásjog,¹³ valamint a szellemi tulajdonjog fenntarthatósági jellege,¹⁴ illetve nem jogi nézőpontból a közigazgatás és a fenntarthatóság problémája jelent meg.¹⁵ A társadalmi fenntarthatóság elmélete elismeri és céljának tekinti az egymást követő nemzedékek megfelelő életminőséghez való jogának egyenlő biztosítását, és az ezzel összefüggésben álló kötelezettségek teljesítését. A 2015-ben elfogadott fenntartható fejlesztési menetrend is célul tűzte ki a szegénység felszámolását, a méltányos életkörülmények biztosítását, amely a polgári jogérvényesítés területén a joghoz jutás könnyítését, az eljárási jogok egyenlő és hatékony biztosítását, az emberi méltóság és a méltányos joggyakorlás feltételeinek megteremtését célozza. Eközben a társadalom és a környezet szakadatlanul változása, az életviszonyok módosulásai, az olyan vis maior-helyzetek megjelenése, mint a járvány, vagy az Európán belül fellángoló háborús konfliktusok, nem könnyítik meg a helyzetet. A viták és jogviták nem légtüres térben, vagy valamiféle légtüres dogmatikai-jogfogalmi térben bonyolódik le, hanem az élő életviszonyok között zajlik. A jogi problémák jellege is változik, a vitarendezés korszerű megoldásokat kíván. Ilyen lehet az EU polgári eljárásjogi vívmányai, klasszikus perjogi és alternatív eljárásjogi eszközök alkalmazási

⁹ CSATH Magdolna (2020b): Bevezető gondolatok. In: CSATH Magdolna – HORVÁTH Klaudia – NAGY Balázs – TAKSÁS Balázs: *A fenntarthatóság árnyalatai* (szerk.: CSATH Magdolna). Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 11-12. ISBN 978-963-5313-08-2 (nyomtatott) ISBN 978-963-5313-09-9 (elektronikus) ISBN 978-963-5313-10-5 (e-PUB). Lásd a 11. oldalon írtakat.

¹⁰ BOROS Anita – LENTNER Csaba – NAGY Vitéz (2022a): A fenntarthatóság új szempontjai: a nem pénzügyi jelentések európai gyakorlatának elemzése. *Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly*, 2022/2. sz. 186-200. ISSN 0031-496X BOROS Anita – LENTNER Csaba – NAGY Vitéz (2022b): New Aspects of Sustainability. Analysis of the European Practice of Non-Financial Report. *Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly*, Vol. 67. No. 2. 181-195. ISSN 0031-496X

¹¹ LENTNER Csaba (2022a): Fenntarthatóság az új geopolitikai erőterben. *Polgári Szemle*, 2022/1-3. sz. 7-9. ISSN 1786-6553. Lásd a 7. oldalon írtakat. LENTNER Csaba (2022b): Sustainability in a New Geopolitical Power Sector. *Polgári Szemle*, Vol. 18. No. 1-3. 10-13. ISSN 1786-6553. Lásd a 10. oldalon írtakat.

¹² BÁNDI Gyula (2015): Van-e fenntarthatósági jog? In: GYULAI-SCHMIDT Andrea (szerk.-lekt.): *Közbeszerzések a fenntartható és innovatív fejlődés szolgálatában*. Budapest, Pázmány Press. 39-56. ISBN 978-963-3308-256-0

¹³ GOMBOS Katalin (2021): A társadalmi fenntarthatóság és az uniós polgári eljárásjog kapcsolatáról általában. – Bevezetés. In: GELENCSÉR Dániel – GOMBOS Katalin – HIDEG István Milán - SELNICEAN László: *Uniós polgári eljárásjogi vívmányok a társadalmi fenntarthatóság szolgálatában*. Szerk.: GELENCSÉR Dániel – SELNICEAN László. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest. 11-50. ISBN 978-963-531-411-9 (nyomtatott) ISBN 978-963-531-412-6 (elektronikus PDF) ISBN 978-963-531-413-3 (ePUB)

¹⁴ KESERŰ Barna Arnold (2019): A fenntartható fejlődés fogalmi kialakulása és különböző jelentéssíkjai. In: KESERŰ Barna Arnold: *A fenntartható fejlődés hatása a szellemi tulajdon-védelem rendszerére*. Lekt.: MENYHÁRD Attila. Budapest, Dialóg Campus. 15-86. ISBN 978-615-6020-48-2 (nyomtatott) ISBN 978-615-6020-49-9 (elektronikus).

¹⁵ BUKOVICS István (2014): *A fenntartható közigazgatás elmélete*. Nemzeti Közszerkesztési Egyetem, Budapest. 238. ISBN 978-615-5305-32-0. BUKOVICS István (2015): A fenntartható „jó állam” paradigmája. *Polgári Szemle*, 2015/3-6. sz. 40-64. ISSN 1786-6553

köre,¹⁶ illetve a társadalmi fenntarthatóságban szerepet kap az uniós polgári eljárásjog is,¹⁷ és azon belül bizonyos szociális szempontok is például a perköltségmentesség egyes államilag biztosított esetei körében.¹⁸ Mind a fenntartható fejlődéssel foglalkozók, mind a témát vizsgáló jogászok utalnak olyan nem könnyen megfogható fogalmiságokra, mint béke, igazság, és erős intézmények együttes vizsgálata.¹⁹ De találkozhatunk utalással a fenntartható fejlődés utópisztikus jellegére, vagy a túlfogyasztás leküzdésének alappal óhajtott kívánalmára,²⁰ illetve holisztikus civilizációs rendezőelvekre,²¹ vagy éppen a planetáris felelősségre²² történő utalással. Hogy mindezek a tudósközösség jámbor óhajai, nagy szavai, vagy váteszi jóslatai-e, annak kérdését a jövő történései döntik el. Az „egy lépés előre, két lépés hátra” érzés e körben, a fenntarthatóság kérdése körében nagyon is valós. A tudomány képviselői hiába emelik fel intón ujjukat, ha a politika, a társadalom, a gazdasági vezetők nem tudják, vagy nem akarják meglátni a veszélyt, illetve lekicsinyelik azt a közelmúlt történéseinek fényében is akár (Covid-19 világjárvány, illetve orosz-ukrán konfliktus). A kutatások rövid összefoglalásai, a viták száraz kivonatai és az apró kérdések körüli jelentéktelen csatározások (vagy csupán azok figyelemmel kísérése) helyett a beható és önálló tanulmányozásnak van értelme²³ (vö. az elvi probléma koncípálására: Lenin²⁴ egyes megállapításait)²⁵ a fenntarthatóság kérdése körében is. Azonban e körben szükséges néhány dolgot előre bocsátani. A jelen tanulmány a „Fenntarthatóság és jog” kutatási témakör elvi alapozásának pillérei közül egy, így szóba lehet hozni a tárgyhoz csupán áttételesebben kötődő kérdéseket. Friedrich Carl von Savigny (1779-1861), az egyik legjelentősebb civilista és jogi romanista, a jogintézmény (ger. *Rechtsinstitut*) fogalmának megalkotója úgy találta, hogy a legkiemelkedőbb jogintézmény a család, melyet egyenesen alapvető jogintézménynek (ger. *Rechtsinstitution*) nevezett. Kiindulópontunk az, a közjogias-államtudományi gondolkodásban az alapvető jogintézmény elnevezés az államot

¹⁶ GELENCSÉR Dániel – GOMBOS Katalin – HIDEG István Milán - SELNICEAN László (2021): Előszó. In: GELENCSÉR Dániel – GOMBOS Katalin – HIDEG István Milán - SELNICEAN László: *Uniós polgári eljárásjogi vívmányok a társadalmi fenntarthatóság szolgálatában*. Szerk.: GELENCSÉR Dániel – SELNICEAN László. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 9-10. ISBN 978-963-531-411-9 (nyomtatott) ISBN 978-963-531-412-6 (elektronikus PDF) ISBN 978-963-531-413-3 (ePUB). Lásd a 10. oldalon írtakat.

¹⁷ GOMBOS (2021) i.m. (13. lj.) 15-30.

¹⁸ GELENCSÉR Dániel (2021): A szegényjog mint a társadalmi fenntarthatóság procedurális eszköze. – Nemzeti hagyományok vs. európai uniós vívmányok. In: GELENCSÉR Dániel – GOMBOS Katalin – HIDEG István Milán - SELNICEAN László: *Uniós polgári eljárásjogi vívmányok a társadalmi fenntarthatóság szolgálatában*. Szerk.: GELENCSÉR Dániel – SELNICEAN László. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 51-96. ISBN 978-963-531-411-9 (nyomtatott) ISBN 978-963-531-412-6 (elektronikus PDF) ISBN 978-963-531-413-3 (ePUB)

¹⁹ UTASI Anett (2019): Béke, igazság, és erős intézmények. In: UTASI Anett (szerk.): *Földünk állapota a fenntartható fejlődési célok tükrében*. Veszprém, Pannon Egyetem Környezetmérnöki Intézet. 163-172. ISBN 978-963-3961-33-9. Harmadik, átdolgozott kiadás.

²⁰ KESERŰ i.m. (14. lj.) 78-79.

²¹ Uo., 79.

²² Uo., 83.

²³ LENIN, Vladimir Il'ič (1966) [1904]: *Egy lépés előre, két lépés hátra. (N. Lenin válasza Rosa Luxemburnak)*. In: Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Szerkesztősége (s.a.r.): *V. I. Lenin összes művei 9. 1904. július-1905. március*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 36-47. ISBN nincs. LENIN, Vladimir Il'ič (1978) [1904]: *Egy lépés előre, két lépés hátra. (Pártunk válsága)*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 290. ISBN 963-09-1109-6 A Marxizmus-Leninizmus Kiskönyvtára 3. Lásd a 7-11. oldalon írtakat.

²⁴ Az orosz neveket a Kniezsa-féle nemzetközi átírással közöljük, a kínai neveket a nemzetközileg a tudományos művekben elfogadott pinyin átírást alkalmazzuk. Egyes, hagyományosan meghonosodott családnevek, helynevek, kifejezések írását az elfogadott hazai forma szerint írjuk (Lenin, Peking).

²⁵ A két eltérő forrásra felhívja a figyelmet: VALKÓ Ödönné – VIDA Sándor összeáll. (1976): *V. I. Lenin összes műveinek címmutatója*. Budapest, MSZMP Politikai Főiskola. 232. ISBN 963-7011-06-04 MSZMP Politikai Főiskolája Könyvtárának Bibliográfiai Füzetek.

(illetve az azt fundamentálisan fenntartó közigazgatást) illetné meg. Ahhoz, hogy később a fenntarthatóság és jog, a fenntarthatósági jog, illetve a fenntartható állam és fenntartható közigazgatás kérdésköreivel foglalkozhassunk, a család, a házasság, a magántulajdon, és az állam eredetének és szerepének kérdését tágabb történeti perspektívában kell vizsgálni. Különösen indokolt ez azért is, mert bizonyos euroatlanti politikai körökben ezen társadalmi alappillérek néznek szembe a legsúlyosabb támadásokkal. Ez napjainkra ugyanúgy igaz, ahogy igaz volt legkevesebb az 1917-es orosz bolsevik forradalom óta, de a problémák gyökerei a hasonló társadalmi felfordulással járó 1789-es nagy francia forradalomban keresendők. A közigazgatás és közigazgatás-tudomány vonatkozásában az utolsó tíz év hazánkban jelentős fejlődést hozott. Az NKE Közigazgatás-tudományi Kar, majd Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar 2012-vel indult funkcionálásán túlmenően a múlt és a jelen közigazgatás-tudománya is felmérésre került. A 2015-ben indult *Magyary Zoltán kritikai életműkiadás sorozat*,²⁶ illetve az *Államtudományi klasszikusok*²⁷ sorozat mellett az (elsősorban) hazai közigazgatás-tudomány jelenét,²⁸ illetve új irányait,²⁹ továbbá a hazai közigazgatás-tudomány egyes 1945 előtti emblematikus figuráit³⁰ bemutató kötet jelent meg. Emellett az 1945 előtti hazai közigazgatás-tudományt ért külföldi hatásokat, valamint az e hatások eredőiként mutatkozó francia, német, amerikai egyesült államokbeli, és olasz közigazgatás-tudományok gondolkodás- és elmélet-történeti bemutatása³¹ mellett sor került a francia, német, amerikai egyesült államokbeli modern közigazgatás-tudományok bemutatására is eredeti nyelvű források alapján.³² A társadalmi, jogi, és környezeti múlt ismerete, és kellő értelmezése nélkül nemcsak a válaszok, de a kérdésfeltevések is eleve hibásak lehetnek, főleg, ha beleesünk a jogtudományba (és társadalomtudományi határterületeibe) is sajnálatosan behatolt, főleg a szociológiában és a politikatudományban érzékelhető (de ma már a történettudományt, azon belül is az időben közelebb eső kérdések felőli vizsgálgatást átható) hibába, hogy ideológia ilag

²⁶ Sorozatszerkesztő: Patyi András. Az első 1919-1922 közötti kritikai szövegkiadás kötet 2015-ben, a második, 1923-as monográfiakötet kritikai szövegkiadása 2022-ben jelent meg.

²⁷ Sorozatszerkesztő: Patyi András-Trócsányi László. Egyes 1945 előtti alapl művek reprint kiadásai elé a szerző életrajzát és a művet bemutató (esetenként szerzőpárosoktól származó) bevezető tanulmányok készültek. A sorozat 2016-tól jelenik meg, jelenleg a nyolcadik köteténél jár.

Sorozatszerkesztő: Patyi András-Trócsányi László. Egyes 1945 előtti alapl művek reprint kiadásai elé a szerző életrajzát és a művet bemutató (esetenként szerzőpárosoktól származó) bevezető tanulmányok készültek. A sorozat 2016-tól jelenik meg, jelenleg a nyolcadik köteténél jár.

²⁸ RIXER Ádám (2013): *A köz természet. Új irányok a közigazgatásban és a közigazgatás-tudományban*. Budapest, Patrocinium. 205. ISBN 978-615-5337-32-1 KOI Gyula (2023a): Magyar közigazgatás-tudomány. In: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.) – BALÁZS István (rovatszerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Budapest, HVG-Orac – Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet. 1-29. URL: <https://ijoten.hu/szocikk/a-magyar-kozigazgatas-tudomany> (Letöltve: 2023.08.15.).

²⁹ RIXER Ádám (2020): *A magyar közigazgatási jogtudomány értékelésének szempontjai*. Budapest, KRE ÁJK Lőrincz Lajos Kutatóműhely. 234. ISBN 978-963-5313-46-4 (nyomtatott) ISBN 978-963-5313-47-1 (elektronikus) ISBN 978-963-5313-48-8 (e-PUB)

³⁰ KOI Gyula (2013): *Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája Zsoldos Ignác (1803-1885) Récsi Emil (1822-1864) Concha Győző (1846-1933) Magyary Zoltán (1888-1945)*. Lekt.: SCHWEITZER Gábor – TAMÁS András. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem. 178. ISBN 978-615-5344-41-1

³¹ KOI Gyula (2014): *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kamerálisztika időszakától a Magyary-iskola koráig*. Lekt.: PATYI András – TAMÁS András. Lektor: TAMÁS András. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó Zrt. 487. ISBN 978-615-5344-64-0

³² KOI Gyula (2022): Közigazgatás-tudomány. In: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.) – BALÁZS István (rovatszerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Budapest, HVG-Orac–Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet. 1-28. URL: <https://ijoten.hu/uploads/kozigazgatas-tudomany.pdf> (Letöltve: 2023.08.15.).

motivált kérdésfeltevésre a tények, és akár az empirikus kutatások eredményei ellenében is csak az eleve megkívánt válasz elérése mentén szervezzük a kutatást, amely így tudományművelés álcája helyett csupán politikai eszközzé válik (nemegyszer silányul). Szerencsére a (fogyatkozó számú) hazai jogdogmatikai és elmélettörténeti alapállású kutatók józanabb része ellenáll az ilyen ideológiai bűvészmutatványoknak. Az alapkérdésekre irányuló család és házasság témakörök a modern közigazgatási jogba az anyakönyvi igazgatáson keresztül illeszkednek. A magántulajdon a közigazgatásban kérdéskör a közigazgatásban (vagy közigazgatás által) alkalmazott nem közigazgatási jog tématerülete körében a tartási-, életjáradéki-, és az öröklési szerződésekkel kapcsolatos feladatok a rendszerváltást követően (1991) megszűntek ugyan a hazai közigazgatás számára, de egyes szakigazgatási feladatok gyakorlásával a közigazgatás a hagyatéki eljárást a közjegyző számára előkészíti. Tágabb értelemben a tulajdont védi a közigazgatási büntetőbíráskodás (vonatkozó anyagi jogi közigazgatásellenes tényállások és a többségében a jogterület eljárásjogi része), illetve a kisajátítási jog, melynek elsősorban az eljárásjogi része tartozik a közigazgatásra.³³ Az állam létezése előfeltétele a közigazgatásnak és a közigazgatási jognak. Közigazgatás nélküli állam csak felbomló/elhaló állapotában képzelhető el legfeljebb. Viszont egyes, előző, a közigazgatást államigazgatásnak nevező rendszerben lábra kapott, (vélekedésünk szerint) talán Kilényi Géza, Berényi Sándor, Lőrincz Lajos vagy más szájából- eredő korabeli mondások, *bon mot* kifejezések felidézése meglehet, hogy nem tűnik célszerűtlennek. „A szocializmusban az állam elhal, de az államigazgatás nem.” Valamint a visszaemlékező szerint az 1989-1990-es időszakból: „Az állam túlhatá lma csökkenhet, de az államigazgatásé soha.”³⁴ A sajátos rendszerben, különleges helyzetben megfogalmazott gondolatok a ma számára is tanulságosak. Egyben mutatói ezek az államok sajátosságainak a modern állam fejlettségi szintjén.

2.Néhány előzetes megállapítás

A jogi és fenntarthatósági kérdések házasság, család, magántulajdon, és állam körében történő eredetvizsgálatot illetően hasznosnak tartjuk előzetes kutatás után a több mint kétezer éve folyamatosan fennálló római katolikus egyház szemlélet- és gondolkodásformáló szerepe okán

³³ KOI Gyula (2023b): A közigazgatásban alkalmazott nem közigazgatási jog. In: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.) – BALÁZS István (rovatszerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Budapest, HVG-Orac – Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet. 1-40. URL: <https://ijoten.hu/szocikk/a-kozigazgatasban-alkalmazott-nem-kozigazgatasi-jog> (Letöltve: 2023.08.15.).

³⁴ PÉTER Zsolt (2002): *Gyakorlati jogtan. (Amit mindig is tudni akartál a jogról...)*. A jog általános dogmatikája. Budapest, Petrocelli Alapítvány Kiadó. (2), (8), 323, xx, (10), (2), (2). ISBN nincs.

a római katolikus általános teológia³⁵ és erkölcssteológia,³⁶ a világi erkölcsök története,³⁷ az evangélikus teológia,³⁸ valamint a római katolikus egyházjog (kánonjog),³⁹ továbbá a római

³⁵ ADRIÁNYI Gábor (2002): *Prohászka és a római index*. Budapest, Szent István Társulat. 212. ISBN 963-361-390-6 CSERHÁTI József – FÁBIÁN Árpád szerk. (1986): *A II. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai*. Budapest, Szent István Társulat. 589. ISBN 963-360-643-8 DIÓS István ford. (2002): *A Katolikus Egyház katekizmusa. A latin mintakiadás fordítása*. Budapest, Szent István Társulat. 863. ISBN 963-361-403-1 KRÁNITZ Mihály (1999-2000): *Alapvető hittan I. Kinyilatkoztatás, vallás, vallások. II. Jézus Krisztus személye. III. Az egyház*. Szövegszerk.: FARKAS Olivér - HAZSLINSZKY Gábor – KRÁNICZ Zoltán - SZOPKÓ Márk. Nyelvi lekt.: RUZSICZKY Éva. Budapest, Szent István Társulat. 282, 256, 264. ISBN 963-361-193-8 ISBN 963-361-094-X ISBN 963-361-103-2 A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának kiadványai.

³⁶ BAGI István - BODA István - DIÓS István (1973-1974): *Erkölcssteológia I. Általános rész 1.* (Bagi). II. *Általános rész 2.* (Bagi). III. *A keresztény ember magatartása Istennel kapcsolatban. /Hit, remény, szeretet/.* (Bagi-Diós). IV. *A vallásosság erénye.* (Bagi-Diós). V. *A keresztény igazságosság.* (Bagi). VI. *A keresztény erkölcsi erények. Okosság, lelkiért, mértéktartás, alázat, emberszeretet, humanitás.* (Boda-Diós). VII. *A mértéktartás erénye.* (Bagi-Diós). (Lekt.: DANKÓ László – DIÓS István – GONDA Imre – KIRÁLY Ernő - ÖRKÉNYI János – SCHMOTZER Pál). [Budapest - Nyíregyháza], Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács Sokszorosító Költsegetési Üzeme. 119, 136, 119, 117, 142, 134, 94. ISBN nincs. BODA László: *Erkölcssteológia I. A keresztény erkölcsi hivatás alapkérdései. Az erkölcssteológia fogalmának, a keresztény élethivatásnak, a személyes cselekvésnek, az erkölcsi normáknak, valamint az erénynek és a bűnnek értelmezése a II. Vatikánum szellemében.* II. *A keresztény élet három alaperénye. A hit, a remény, és a szeretet kegyelemből fakadó személyi értékeinek, valamint a velük szemben elkövetett bűnöknek mai értelmezése.* III. *A keresztény vallásosság. Az Isten előtti felelősségből fakadó vallásos magatartás személyi értékeinek és alapformáinak értelmezése, valamint az ellene elkövetett bűnök.* IV. *A keresztény felelősség a tulajdonnal, az emberi személy testi és lelki épségével, valamint az ételben, italban és nemiségben szükséges önfegyelmekkel kapcsolatban.* Budapest, Katolikus Teológiai Főiskola. 163, 115, 109, 146. ISBN nincs. MÜLLER Lajos (1926): *A római index. Nevezetesebb tiltott könyvek jegyzéke. A könyvbírálatról és a könyvtalomról szóló legújabb egyházi törvények ismertetésével.* Budapest, Magyar Kultúra Kiadó. Első (magyar nyelvű) kiadás. ISBN nincs. Katolikus Kultúrkönyvtár VII. MÜLLER Lajos (1932): *A római index. Nevezetesebb tiltott könyvek jegyzéke. A könyvbírálatról és a könyvtalomról szóló legújabb egyházi törvények ismertetésével.* Budapest, Magyar Kultúra Kiadó. Második (magyar nyelvű) kiadás. ISBN nincs. Katolikus Kultúrkönyvtár VII. PUSKELY Mária (2004): *A keresztény Európa szellemi gyökerei. Az öreg földrészt hagiográfiája.* Szerk.: KEMÉNY András, lekt.: MAROS M. Ladisla – TAKÁCS László. Budapest, Kairosz. 736. ISBN 963-9568-18-X SLEUMER, Albert (1956): *Index Romanus. Verzeichnis sämtlicher auf dem römischen Index stehenden deutschsprachlichen Bücher desgleichen aller wichtigen fremdsprachlichen Bücher seit dem Jahre 1750. Zusammengestellt auf Grund der neuesten vatikanischen Ausgabe sowie mit ausführlicher Einleitung versehen von ---.* Mit kirchlicher Genehmigung. Osnabrück, Julius Jonscher. ISBN nincs. Tizenegyedik, bővített kiadás.

³⁷ FUCHS, Wilhelm (1912): *Az erkölcsök története az újkorban I. A renaissance. II. A gáláns kor. III. A nagy forradalomig.* Ford.: BÁLINT Lajos – GERGELY Győző – KARINTHY Frigyes - RELLE Pál – VAJDA Ernő. Budapest, Új Irodalmi Könyvkiadóvállalat – Hedvig Sándor Könyvnyomdája. ISBN nincs. HARKÁNYI Ede (1907): *Babonák ellen. Kísérlet az erkölcsi világ gazdasági alapjainak meghatározására.* Budapest, Grill Károly. ISBN nincs. URL: https://mda.hu/books/babonak_ellen.pdf (Letöltve: 2023.08.15.). RÉVAY József (1988) [1940]: *Az erkölcs dialektikája.* Pécs, Baranya Megyei Könyvtár. 191. ISBN 963-727-206-2. Pannónia könyvek [15.]

³⁸ MOSHEIM, Johann Lorenz – MILLER, Johann Peter (1735-1770): *Sittenlehre der Heiligen Schrift I-IX.* Göttingen - Halle – Helmstädt – Leipzig, Christian Friedrich Weygand. (1), (6), (16), 574, (31); (10), (28), 538, (42); (10), (1), (7), 536, (1), (5); (45); 512, (56); (10), 545, (4), (16); (30), (2), 668; 697; 592; (41), 1, 644. ISBN nincs. STAPFER, Johann Friedrich (1746-1753): *Grundlegung zur wahren Religion I-XII.* Zürich, Heidegger und Comp. 738, 768, 952, 664, 684, 696, 686, 714, 654, 804, 808, 930.

³⁹ AICHNER, Simon (1890): *Compendium Juris Ecclesiastici ad usum cleri, ac praesentim per Imperium Austriacum in cura animarum laborantis.* Brixen, Weger. 859, (71). Hetedik kiadás. ISBN nincs. BÁNK József (1960): *Kánoni jog I. Bevezetés a kánoni jogba. A kánoni jog forrásai. Személyi jog. II. Igazgatási jog, eljárási jog, büntetőjog.* Budapest, Szent István Társulat. 771, 988. ISBN nincs. ERDŐ Péter (1998): *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés.* Szerk.: RIHMER Zoltán. Szent István Társulat, Budapest. Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici. Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. I. Institutiones 3. ISBN 9633-361-007-9 ERDŐ Péter szerk., ford., magy. (2001): *Az Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal.* Budapest, Szent István Társulat. Negyedik, javított és bővített kiadás. 1248. ISBN 963-361-245-4 ERDŐ Péter – SZUROMI Szabolcs Anzelm átd. (2014): *Egyházjog.* Szent István Társulat, Budapest. Ötödik, átdolgozott kiadás. 894. ISBN 978-963-2772-56-1 FERRARIS, Lucio - MIGNE, Jacques-Paul s.a.r. (1863): *Prompta bibliotheca canonica, juridica, moralis, theologica, nec non ascetica, polemica,*

rubricistica, historica I. A-B. II. C. III. D-F. V. L-O. VI. P-Z. Paris, Migne. ISBN nincs. GASPARRI, Pietro előszó, jegyz., mutatókat írta (1918): *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. Praefatione et indice analytico-alphabetico ab ---auctus*. Roma, Typis Polyglottis Vaticanis. Ixxi, 1386. ISBN nincs. GASPARRI, Pietro előszó, mutatókat írta (1919): *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. Praefatione, fontium annotationis et indice analytico-alphabetico ab ---auctus*. Roma, Typis Polyglottis Vaticanis. Ixxi, 916. ISBN nincs. GASPARRI, Pietro szerk., összeáll. – SERÉDI, Jusztinián szerk., gyűjt., bev. tan. (1923-1939): *Codicis Iuris Canonici Fontes* I. *Concilia Generalia – Romani Pontifices 1. Usque ad annum 1745. N. 1-364. (Gasparri)* II. *Romani Pontifices 2. A. 1746-1785. N. 365-544. (Gasparri)* III. *Romani Pontifices 3. A. 1867-1917. N. 545-713. (Gasparri)* IV. *Curia Romana 1. S. C. S. Off. – S. C. Ep. et Reg. No. 714-2055. (Gasparri)* V. *Curia Romana 2. S. C. Consist. – S. C. de Sacramentis – S. C. C. A. 1573-1760. No. 2056-3704. (Gasparri)* VI. *Curia Romana 3. S. C. Concilii An. 1761-1917. S. C. Super Statu. Regul. – S. C. de Religiosis. No. 3705-4427. (Gasparri)* VII. *Curia Romana 4. S. C. de Prop. Fide. – S. C. Indulg. – S. C. Indicis – S. R. C. A. 1588-1790. No. 4428-5822. (Serédi)* VIII. *Curia Romana 5. S. R. C. A. 1804-1917. – S. S. C. C.: Caerem. Neg. Eccl. Extr. – Stud. Semin. – Poenit. Ap. Secr. Stat. – Secr. Brev. – Reg. Curiae Rom. Vicar. Urb. N. 5823-6464. (Serédi)* IX. *Tabellae [Indices] (Serédi)*. Roma, Typis Polyglottis Vaticanis. ISBN nincs. URL: <https://archive.org/details/CICF-Gasparri> (Letöltve: 2023.08.15.). HÁRSFAI Katalin (2006): *Egyházi eljárásjog*. Budapest, Szent István Társulat. 388. ISBN 963-361-879-9 Institutii Postgradualis Iuris Canonici. Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. II. Manualia 2. KOSUTÁNY Ignác (1911): *A magyarországi egyházak alkotmányának és közigazgatási jogának rövid foglalata*. Kolozsvár, Lepage Lajos. ISBN nincs. MAUPIED, François Louis Michel – MIGNE, Jacques-Paul s.a.r. (1861): *Juris canonici universi, per faciliorem methodum ad veram praxim sincere redacti: compendium ex probatissimis auctoribus catholicis* III. *De personis*. IV. *De rebus*. V. *De judiciis*. Paris, Migne. ISBN nincs. N.N. (1785): *Is est wahr die k. k. Verordnungen in Ehesachen dem Sakramente entgegen stehen?* Wien, Johann Thomas Edlen von Trattner. ISBN nincs. PETERS, Edward (2023a): *Topical Commentaries of the 1917 Code*. URL: www.canonlaw.info/canonlaw_cites17top.htm (Letöltve: 2023.08.15.). PETERS, Edward (2023b): *Resources for Canonical study of the First Vatican Council*. URL: www.canonlaw.info/catholicissues_VC1.htm (Letöltve: 2023.08.15.). A szerző az 1917-es CIC-et latinról angolra fordította. PETERS, Edward (2023c): *Reading footnotes for the 1917 Code*. URL: www.canonlaw.info/canonlaw_17fontes.htm (Letöltve: 2023.08.15.). SCHANDA Balázs (2000): *Magyar állami egyházjog*. Budapest, Szent István Társulat. 224. ISBN 963-361-134-2 Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici. Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. I. Institutiones 4. SIEGLE, Bernard A. (1973): *A Commentary on the Code of Canon Law in the light of Vatican II and the ecumenical age. Marriage Today*. New York City, Alba House. 347. ISBN 0-8189-0253-1 Második kiadás. SIPOS István – GÁLOS László (1954): *Enchiridion Iuris Canonici ad usum scholarum et privatorum*. Roma [Città del Vaticano], Orbis Catholicus – Herder. 913. ISBN nincs. SIPOS István – GÁLOS László (1960): *A katolikus házasságjog rendszere*. Budapest, Szent István Társulat. 669. ISBN nincs.

jog⁴⁰ megállapításainak vizsgálata mellett az őstörténet,⁴¹ a néprajz, illetve jogi néprajz (jogi etnológia, jogantropológia)⁴² téziseinek vizsgálatát egyaránt. Szóba kerülnek Karl Marx (1818-1883) és Vladimir Il'ič Lenin (1870-1924)⁴³ egyes megállapításai is, mivel a tudományos

⁴⁰ CICERO, Marcus Tullius (1995): *Az állam*. Ford., bev. tan., jegyz.: HAMZA Gábor, a Somnium Scipionist ford.: HAVAS László. Budapest, Akadémiai Kiadó. 218. ISBN 978-963-0597-07-4 DEÁK Péter (2019): Néhány észrevétel a házastársak közötti lopás római jogi megítéléséhez – elkövetői alakzatok a D. 25,2 (De actione rerum amotarum) titulusában. In: BOÓC Ádám – SÁNDOR István (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Közjegyzői Akadémiai Kiadó. 63-68. ISBN 978-615-8094-35-8 DE COULANGES, Numa-Denis Fustel (1883): *Az ősi község. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról, és intézményekről*. Ford.: BARTAL Antal. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadóhivatala. 609. ISBN nincs. URL: real-eod.mtak.hu/3071/1/MTA_Konyvek_108484.pdf (letöltve: 2023.08.15.). DE COULANGES, Numa-Denis Fustel (2003) [1883]: *Az antik városállam. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról, és intézményekről*. Szerk.: HAMZA Gábor; ford.: BARTAL Antal. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 621. ISBN nincs. FÖLDI András – HAMZA Gábor (1996): *A római jog története és intézményei. Brósz Róbert és Pólay Elemér tankönyvének alapulvételével írta* ---. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 682. ISBN 963-187-509-1 Első kiadás. HAMZA Gábor – KÁLLAY István (1979): *De diversis regulis iuris antiqui. A Digesta 50.17. regulái (latinul és magyarul)*. Kézirat. Lekt.: BRÓSZ Róbert. Budapest, Tankönyvkiadó. 45. ISBN nincs. Második, változatlan utánnomás. HAMZA Gábor (1985): *Jogösszehasonlítás és antikvítás*. Lekt.: VISKY Károly. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. ISBN 963-221-504-4 HAMZA Gábor (2002): *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Szerk.: BOÓC Ádám, név- és címmutató szerk.: HOFFMAN István. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 362. ISBN 963-19-0336-2 Első kiadás. HAMZA Gábor (2022): *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Szerk.: DEÁK Péter, lekt.: FÖLDI András, idegen nyelvű szöveg. ell. közrem.: Z. HÉJJAS Eszter. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 488. ISBN 978-615-6484-11-6 Második kiadás. HARMATHY Attila (2019): A tulajdonjog változásáról. In: BOÓC Ádám – SÁNDOR István (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Közjegyzői Akadémiai Kiadó. 145-148. ISBN 978-615-8094-35-8 IFJ. MÉSZÖLY Gedeon ford. (1939): *Justinianus Intitutiói*. Budapest, Egyetemi Könyvkereskedés. ISBN nincs. SIKLÓSI Iván (2021): *Római magánjog I. Külső történet, alapgazdaság, és továbbélés. Eljárásjog. Személyi jog és családjog. Dologi jog. II. Kötelmi jog és jogügyleti tan. Öröklési jog*. Szerk., szöveggond., forrásmut., tárgymut. közrem.: DEÁK Péter. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem. 1981. ISBN 978-963-3123-15-7

⁴¹ ÁGH Attila (1973): *Az őstörténet aktualitása. A marxista őstörténet-elmélet fejlődéséhez*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 307. ISBN nincs. ÁGH Attila (1979): *A termelő ember világa. A polgári politikai gazdaságtan emberfelfogásának marxi kritikájához*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 299. ISBN 963-09-1361-5 CLARK, Grahame (1975): *A világ őstörténete*. Ford.: SÁRKÁNY Mihály, lekt.: ECSEDY Csaba. Budapest, Gondolat. Társadalomtudományi könyvtár. 446. ISBN 963-280-235-7

⁴² FRAZER, James G. (1965) [1890]: *Az aranyág*. Ford.: BODROGI Tibor-BÓNIS György. Vál., bev.: BODROGI Tibor. Lekt.: ORTUTAY Gyula. Budapest, Gondolat Kiadó. 440. ISBN nincs. MAINE, Henry Sumner (1875): *A jog őskora, összeköttetése a társadalom alakulásának történetével, s viszonya az újkori eszmékhez*. Ford., bev., jegyz.: PULSZKY Ágost. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadóhivatala. 443. (1). ISBN nincs. MAINE, Henry Sumner (1997) [1875]: *Az ősi jog összefüggése a társadalom korai történetével és viszonya a modern eszmékkel*. Szerk.: PALKÓ István, ford.: SÁRKÁNY Mihály, lekt.: HAMZA Gábor, kötetsterv: JÁSZ S. Gábor. Budapest, Gondola '96 Kiadó és Kereskedelmi Kft. 237. ISBN 963-8575-11-5 MORGAN, Lewis H. (1961) [1907]: *Az ősi társadalom*. Ford.: BODROGI Tibor – BÓNIS György, bev. tan.: BODROGI Tibor, bev. tan.-t lekt.: ORTUTAY Gyula, ford. ell.: SZALAI Sándor. Budapest, Gondolat. 451. ISBN nincs. SUMNER, William Graham (1978) [1906]: *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Ford.: FÉLIX Pál, utószó: KULCSÁR Kálmán, lekt.: KULCSÁR Kálmán – SÁRKÁNY Mihály, ford. ell.: SÁRKÁNY Mihály. Budapest, Gondolat. 995. ISBN 963-280-473-2 Társadalomtudományi Könyvtár. SZMODIS Jenő (2005): *A jog realitása. Az etruszk vallástól a posztmodern jogelméletig*. Budapest-Győr, Kairosz. 307. ISBN 963-7510-48-6

⁴³ Leninnel kapcsolatos, részben a jézusi istengyermekség történetre emlékeztető célzatos históriákra lásd: ULJANOVA, Anna Ilyična (1946): *Lenin gyermekkorai és iskolaévei*. Szabadka, Híd Könyvkiadó. Ifjúsági Könyvtár I. ISBN nincs. VERETENNIKOV, Nikolaj Ivanovič (1949): *Lenin gyermekkorai*. Ford.: BOTOS Imre, ill.: DAVIDOVA, Aleksandra. Budapest, Franklin. ISBN nincs. Hasonló naivitást tükröz Nadežda Krupskaja –amúgy jószándékú-pedagógiai munkássága: KRUPSKAJA, Nadežda Konstantinova (1952): *Válogatott pedagógiai tanulmányok*. (Ford.: LOMB Kató). Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest. 374. ISBN nincs. Szocialista nevelés könyvtára 52.

szocializmus terhes szellemi öröksége sem hagyható figyelmen kívül, tekintettel a terjedő neomarxista nézetekre, és a Nyugat-Európában és Észak-Amerikában feltűnő marxista reneszánszra. Módszertanilag a jogtudományban Karl Theodor Pütter (1803-1873) 1846-os monográfiája⁴⁴ óta ismeretes tény, hogy hiányzik az a forrásbázis (történeti források, jogforrások, dokumentumok), amelyek alapján rekonstruálni lehetne az egyes őállamok (ném. *Urstaat*) jogait, kezdetleges jogrendszerét. Az ősnépek szokásainak, erkölcsének leírására törekvő munkákat forrásként tekinti az ősi jog megismerése érdekében. Pütter kezdeti tipológiaként említi a keleti természeti államokat (ném. *morgenländische Naturstaaten*), valamint a nyugati szabadállamokat (ném. *abendländische Freistaaten*). Ugyanakkor arra is utal, hogy Georg Hegel (1770-1831) tanár⁴⁵ uralták a jog és az állam fogalmainak megállapítását az említett *Urrecht*, *Naturstaat*, és *Freistaat* mellett az emberi jogok (ném. *mensliches Recht*) fogalmán keresztül a keresztényi jogokig (ném. *christliches Recht*) és a „szabadabb” államig (ném. *freier Staat*) terjedő fogalmi skála mind az ő tanításainak lecsapódásait jelenti.⁴⁶ Mielőtt akár a házasság, a család, a magántulajdon, vagy az állam eredetét, fejlődését konkrétabban vizsgálnánk, szükséges a sokszor megjelenő vallási kérdések miatt, melyek a vizsgált tárgykörök miatt szoba jönnek, szükséges megvizsgálni, mi a vallás, és hogyan jött létre. Egzakt történeti válasz a kérdésre nem adható. Kétféle nézetet különíthetünk el. Elsősorban a gyakran ateista világi társadalomtudósok vélekedéseit, illetve a szükségképpen vallásos (hívő) teológusok válaszait. (Az olykor hívő, olykor ateista vallástudósok válaszaival itt nem áll módunkban foglalkozni). A világi társadalomtudósok körében már itthon is korán, a 20. század elejéről idézett példával jellemzetten megjelent a szkeptikus ateista hozzáállás, amely a vallásellenességet szabadságnak, a kételkedést örömforrásnak fogja fel, úgy azonban, hogy van számos olyan életviszony, amikor sem a jog, sem a szokás, sem az erkölcs, sem a vallás, sem az ateista világnézet nem szolgál útmutatással.⁴⁷ Ugyanezen szerző a vallás születését a halálfélelemre vezeti vissza.⁴⁸ A társadalom szervezetté válásával bizonyos vallási intézményeket is szentesített. A vallásos intézmények központja egy legfőbb lény volt, aki először bosszúálló, majd jóakaró lény volt. Engesztelő, majd könyörgő áldozatokkal tisztelték. Kialakult a sokistenhit⁴⁹ (*politeizmus*) is. A titkos hatalomnak nevet adva, megszemélyesítve keletkeztek az istenségek. (Együtt az királyok,

⁴⁴ PÜTTER, Karl Theodor (1846): *Der Inbegriff der Rechtswissenschaft oder Juristische Encyclopedie und Methodologie*. Berlin, G. Reimer. xxxvi, 321. ISBN nincs.

⁴⁵ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1971) [1820]: *A jogfilozófia alapvonalai, avagy a természetjog és államtudomány vázlatja*. Ford., utószó, jegyz.: SZEMERE Samu, ford. egybev.: ERDEI László - PESCHKA Vilmos. Budapest, Akadémiai Kiadó. 381. ISBN nincs. Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Írók Tára Új Folyam XXXIII. (Sorozatszerk.: MÁTRAY László – SZIGETI József).

⁴⁶ HAMZA (1985) i.m. (40. l.) 54-55.

⁴⁷ „Ma már sok ember lelkéből nő ki a kételkedés virága. Repeső örömmel fogadjuk a rügyfakadást. A szabadság érzése boldogságot ad. Ifjú korunk hevességével tördeljük az alkalmatlan bilincseket. Legyőzhetlennek látszó erő tölti el lényünket. Ellökjük a vallást; megélünk nélküle.” HARKÁNYI i.m. 37. l. 5.

⁴⁸ „Az elvont gondolkodás első oka valószínűleg a halál, melynek megmagyarázhatatlan voltából eredt a természetfeletti képzelet. A halál jelensége... nem volt mindennapi, mint a napfélkeltének látványa; nem volt a hajnalpír módjára közönyös a legközelebbi életre; hanem megrázó komolysággal és meglepő fenyegetéssel lépett be a legszűkebb élet körébe. E jelenség teljesen megmagyarázhatatlan volt. Megmaradt ugyanaz a száj, ugyanaz a szem, és ugyanaz a kar, és mégis hiányzott valami belőle... A kezdetleges ember szintén ismerte a halált, de ez nyomtalanul haladt el a túlélők mellett, mivel hiányzott a vadaknál [az ősembereknél] már létező szemlélődés, melyre e jelenség visszahatott. Ellenben a csoportokban élő, közvetlen éhenhalástól ment és némileg gondolkodó emberre mély benyomást gyakorolt, nem a fegyvertől, hanem az előtte ismeretlen, meg nem fejthető okoktól (betegség, aggkorból eredő elmúlás), így adott valószínűleg az álom és halál új igen fontos tényezőt: létet. Megszületett a vallás.” HARKÁNYI i.m. (37. l.) 80-81.

⁴⁹ A hitre: BAGI – BODA – DIÓS i.m. (36. l.) 11-59.

főnökök tisztelete mellett, ideértve az állatkultuszt is).⁵⁰ A régebbi erkölcstantörténet is kitér a reneszánsz kor hitének sajátos változásaira, például a boszorkány- és ördöghit felerősödésére.⁵¹ A másik, teológiai válasz szerint a vallási jelenségek értékelésekor figyelembe kell venni azokat az alapvető fogalmakat, amelyek az ember életét és környezetét alapvetően befolyásolják (például a nyelv, az eszköz, az intézmény). A hagyományosan vallásnak és istennek nevezett entitások oly szorosan kapcsolódnak a kultúra megannyi kifejezéséhez, hogy az empirikus és a metafizikai szféra elválasztása nagy nehézségekkel jár.⁵² Másfelől a primitív vallások esetében a vallás kapcsolódik a tudatlansághoz és a félelemhez. A fejlett vallásokban jelen van az a meggyőződés, hogy a csodálatos világot egy végtelenül hatalmas Lénynek kellett megteremtenie, vagy neki a teremtést irányítania. A tisztultabb vallásokban tehát a félelmet felváltja a hála, a csodálat, a magasztalás uralkodó érzelme.⁵³ Az egyháztörténet sajátos intézménye volt a nem megfelelő olvasmányokat tiltó római index (lat. *Index librorum prohibitorum*), azaz a tiltott könyvek jegyzéke, több mint négy évszázadon át, 1559 és 1966 között jelent meg.⁵⁴

3.A házasság eredetéről és szerepéről való gondolkodás

Apodiktikus, és fontos megállapítás az általunk a következőkben vizsgálandó házasság, család, tulajdon, és állam eredete, fejlődése, szerepe körében minden eredetet homály fed, és aligha fog ezen intézmények eredetére és a korai fejlődésére vonatkozó homály eloszlani.⁵⁵ Az ősi (vagy a korábbi elvetendő gyakorlat megnevezése szerint: primitív)⁵⁶ társadalom vizsgálata mellett a tulajdon, a házasság, és a vallás (továbbá a törvényhozó testületek, bíróságok, esküdtszék

⁵⁰ THÓT László (1908): *Az istenítéletekről. Különös tekintettel hazánkra*. Budapest – Zombor, [Kunossy, Szilágyi és Társa] – Bosnyák [Emő] Nyomda. 74, (1). ISBN nincs. Lásd a 3-4. oldalon írtakat.

⁵¹ FUCHS (1912) I. 479-482.

⁵² KRÁNITZ (1999-2000) i.m. (35. lj.) I. 133.

⁵³ TOMKA Ferenc (2001): *Találkozás a kereszténységgel. Bértálműködők és katekumenek*. Budapest, Szent István Társulat. 388. ISBN 960-361-163-6. Lásd különösen a 25. oldalon írtakat.

⁵⁴ MÜLLER (1926) i.m. (36. lj.) 65, 84. MÜLLER (1932) i.m. (36. lj.) 67, 86. SLEUMER i.m. (36. lj.) 173, 193. Érdekesség, hogy a magyar származású jogász, Tótváradai Kornis Károly (1822-1863), azaz Carlos Kornis de Totvárad (a könyvtári katalógusok Kornis Károly néven veszik fel), aki Braziliában, Rio de Janeiro-ban ügyvédi tevékenysége mellett elméleti munkát is végzett. Az egyházi házasságkötés (port. *casamento religioso*) kizárólagossága mellett érvelő Joaquim Pinto de Campos (1819-1887) egyházi munkája ellen érvelt pamfletjében a polgári házasság (port. *casamento civil*) védelmében. KORNIS, Károly [KORNIS DE TOTVÁRAD, Carlos] (1858-1859): *O casamento o direito do poder temporal em negócios de casamentos. Dissertação juridico-historico-theologico em duas partes I. Parte primeira juridico-historica: apresenta argumentos do direito natural, os costumes e leis matrimoniaes de quasi todos os povos da antiguidade; com refutação da primeira these do Ilmo. e Revmo. Sr. Conego Joaquim Pinto de Campos II. Parte segunda theologico-historica em dous capitulos. Capitulo primeiro: Apresenta argumentos do evangelho, dos actos e das epistolas dos apostolos, e dos escriptos dos primeiros padres do christianismo, da doutrina dos diferentes theologos e da historia ecclesiastica*. Rio de Janeiro, E. & H. Laemmert.95. ISBN nincs. A mű 1862-ben megjelent német nyelven is Hamburgban: KORNIS, Károly [KORNIS DE TOTVÁRAD, Carlos] (1862): *Das neue Ehe-Gesetz in Brasilien, nebst einer Darstellung der beiden Vorschläge der Regierung und der sonstigen*. Hamburg, Hoffmann und Campe, 95. ISBN nincs. Feltehetően egyházellenes érvkészlete lehetett az ok, hogy mind az 1912-es, mind az 1932-es, mind az 1956-os *Index Romanus* tiltott könyvként kezelte. Kornis életére: HAMZA Gábor (2018): Tótváradai Kornis Károly (Carlos Kornis de Totvárad) életútja és tudományos munkássága. *Jogelméleti Szemle* 2018/2. 211-213. Hasonló sorsra jutott a magyar Prohászka Ottokár (1858-1927) székesfehérvári püspök (1905-1927) egy könyv és két cikke. A könyvet 1911-esnek jelölik pótlólag, szögletes zárójelben, de valójában 1907-ben jelent meg. PROHÁSZKA Ottokár (1907): *Modern katolicizmus*. Budapest, Szent István Társulat. 71. A tiltás részleteire: ADRIÁNYI i.m. (35. lj.) 49-94. A római katolicizmus és a keresztény Európa szellemi gyökereire, és a II. Vatikáni Zsinat hozta változásokra: PUSKELY i.m. (36. lj.) 9-26., CSERHÁTI – FÁBIÁN i.m. (35. lj.) 10-415.

⁵⁵ SUMNER i.m. (42. lj.) 30.

⁵⁶ Uo., 36.

által közvetített gyakorlat) intézményei viselkedési normaként jelentkeznek. A szokás és a tabu felől a tényleges törvények felé a bizonyítás, a mérlegelés, és a bíráló fokán keresztül vezet.⁵⁷ Nemcsak halandó férfiak és nők között létezett a házasság. Úgynevezett szent házasság keretei között Nemi főpapja (jelképesen, a „valódi” mitológikus férj, Viribus helyét betöltve) az év egy adott napján „elvette” Diana Nemorensis-t (Nemi-i Diana-t) a vadászat istennőjét, (akinek ezen jelzős szerkezetű neve az élő fákra is utal), így lettek az Erdő Királya és az Erdő Királynője. Ez a mitológikus nézet később a május királya/királynője európai hagyományban élt tovább. (Ugyanakkor külön témakör –Dianara utalva- a vadászok vadállatok iránti kiengesztelési szertartása, mint korai fenntarthatósági hagyomány).⁵⁸ Babilóniában a káldeus papság, illetve Thébában az egyiptomi papság körében is ismert volt a szokás, mely szerint Bel (Baal), illetve Amon istenek templomaiban éjszaka csak az isten által kiválasztott egyetlen nő, „isten házasárs” tartózkodhatott.⁵⁹ A kultúrtörténeti etnológia megállapítása szerint a monogámia a nemek összeköttetésének legősibb formája. A család és a házasság egyidős az emberiséggel. Vannak ezzel ellentétes nézetek is, mely szerint az emberiség a nőközösség (*promiscuitas*, *heterizmus*), kapcsolati színvonalú jellegű (*agamikus*) állapotból csak lassan került a rokonsági család, a csoportházasság (ún. *punalua* házasság), a nőuralom (a matriarchátus), a többférjűség (*polyandria*), többnejűség (*polygnia*), fokán küzdötte fel magát az egynejjűségig. Ezt az elvet többen az állam eredetének megmagyarázására is használták. Sokan azonban a házasság monogám voltát igazolták.⁶⁰ A káldeusok és a káldeus papság démon-hite kihatott az esküvői szertartásokra is. Úgy tartották, hogy a démonok ideje az élet nagy határhelyezeteiben jön. Ilyenkor e gonosz lények rosszindulatukat az embereken élük ki, kudarcokat hozva számukra. Ilyen lehetőség volt a házasság is. A káldeus vőlegényt fiúpajtásai vezették a menyasszonyhoz, a vőlegény pedig elismételte mátkája előtt házassági fogadalmát. A babilóniai fogság előtti időszak zsidó házassági és esküvői szertartásairól az Ótestamentum alapján mit sem tudunk. Alighanem az apai ági család, az apa, vagy a legközelebbi férfi hozzátartozó irányította a leány sorsát. A jövő vőlegény ajándékai alapozták meg a kézfogót. A babilóniai fogság idején a zsidó jog a nemzést emelte ki, mint a házasság célját. A házasságot a nemi aktus, az elhálás (lat. *concupitus*) alapozta meg, semmi egyéb. (A megerőszkolt nő elvétele is kötelességként tételeződött). Emellett a megüendő nász céljára adott ajándékot tanúsító *ketubah* okmány okán vált a menyasszony feleséggé (nem ágyassá, vagy szolgálóvá). A rabbinikus korban a jegyváltást és a menyegzőt egyesítették. A menyegzőt a *concupitus* vagy a *ketubah* mellett ajándék (érme vagy gyűrű adása) is megpecsételhette. Az Újtestamentumban a házasság már a szexuális szenvedély kielégítése és megtagadása közötti kompromisszum volt. Szent Pál apostol úgy hivatkozik a cölibátusra, mint a házassággal szemben előnyben részesítendő, magasabb rendű volta miatt. A korai kereszténység idején kevesebb figyelmet fordítottak a keresztények közötti házasság kérdésére. Inkább a házasság zsidó jogban ismert nemi aktus-alapú hangsúlyozása volt erősebb, szemben a római jog jogviszony-alapú házasságkoncepciójával. A Digesta az egész életre szóló társulást (lat. *consortium*), és a jogok kölcsönös cseréjét (lat. *communicatio*), míg az Institutiones, kiemeli, hogy a házasságban a férfi és a nő egyetlen életutat alkot (lat. *individuum vitae consuetudinem*).⁶¹ A *manus*-koncepció

⁵⁷ Uo., 91-92.

⁵⁸ FRAZER (1965) [1890] i.m. 42. l. 81-83.

⁵⁹ Uo., 298-309.

⁶⁰ SIPOS–GÁLOS (1960) i.m. (39. l.) 36.

⁶¹ MÉSZÖLY i.m. (40. l.) 18-21. A római jogi házasság részleteire: FÖLDI–HAMZA (1996) i.m. (40. l.) 245-250. SIKLÓSI (2021) i.m. (40. l.) I. 488-533. A házastársak közötti lopás kérdéséhez: DEÁK i.m. (40. l.) 63-68.

(azaz az apa, a családfő a feleség felett teljes (férji) hatalmat gyakorolt, illetve gyermekei felett az atyai hatalom okán tkp. azok tulajdonosa volt) kiveszése után a Kr. u. 4. századtól elvetette a hozomány (lat. *dos*), illetve az esküvői ajándékok (lat. *donatio propter nuptias*) jelentőségéről vallott korábbi felfogást, és a megegyezést (lat. *consensus*) nyilvánította a házasság lényegének, ez volt a „szabad házasság” koncepciója. „Kettős római házassági jogról” beszél az irodalom annak értelmében, hogy az etruszk és az itálkus hagyományok keveredtek e kérdésben, részben abban is, hogy a gyermekek apjuk és anyjuk családnevét is örökölték.⁶² Később megtörtént az áttérés a római házasságról a keresztény házasságra, egyes jelképek átkerültek a római időszakból. Kezdetben az ősi germán házasság úgy ment végbe, hogy a barátok kört alkottak, ezen belül foglalt helyet a házasulandó pár. A nő apja, vagy gyámja megkérdezte őket (elsőként a nőtől), hogy szándékukban áll-e férj-feleséggé lenni. Az ősi germán házasság a megegyezésen alapult, semmilyen dokumentumra nem volt szükség szavahihető szóbeli nyilatkozaton kívül. Később a jogi következményekkel járó házasságot, illetve a jogi következményekkel nem járó házasságot ismerte a germán szokás. Mindkettő házasságnak számított. A jogkövetkezményes változat az eljegyzést, a kiházasítást, és az ünnepélyes esküvői szertartást foglalta magában. Ennek vagyoni jogi kihatásai voltak. A jogkövetkezmény nélküli változat formátlan volt, nem tartalmazta a három elemet, így vagyoni jogi következményei voltak. Ez utóbbi felelt meg a vagyontalan rétegek igényeinek. A korai keresztény egyházi szokásokban valószínűleg nem létezett a templomi esküvő. Az esküvői szertartás az egyháztól függetlenül, esetleg pap jelenlétében történt a házasság. Ezt követte a fiatalasszony hazavitele, majd áldozás és adományfelajánlás a szentmisén. Később külön imádkoztak a misében az új házasokért. A 9. századtól volt külön mise házasság esetén. A Kr. u. 700 körüli időben a francia szertartásrend szerint a templom kapujában házasodtak (nyilatkoztak házassági szándékukról, a házassági ajándékokról, áldást kaptak, majd szentmisét hallgattak a templomban). A német területen a bajor, frank, sváb, és veszfáliai jog szerint, az asszonyt megillette a hozomány, „mihelyt betette a lábát az ágyba.” Az 1234 és 1917 között hatályos *Decretum Gratiani* szerint a nász nyilvános szertartással kezdődött, és az elhálással fejeződött be. A 13. századtól a kor viselkedési normái egyházasabbak, vallásosabbak lettek. A korábbi szószólók helyébe a papok léptek, akik a házasságot egyházi funkcióvá alakították. A házasság eszméje felmagasztosult. A házasság szentségi jellege kidomborításra került. Főleg a német nyelvterületen, a germán eredetű szokások kapcsán mutatkozott az egyházi törekvésekkel szemben ellenállás. A tridenti zsinat (1563) törvényerőre emelte az egyházi házasság szentségi jellegét.⁶³ A házasság mint természetjogi jogintézmény (a természetjogi házasság) ennek alapján így került az 1917-es CIC idejében meghatározásra: „Egy férfinak egy nővel való törvényes (a természet törvényeinek megfelelő) osztatlan, állandó szövetkezése utódok létrehozására s a házasság többi céljainak megvalósítására.”⁶⁴ A házasság kapcsán Lucio (Lucius) Ferraris (1687-1773) és Jacques Paul Migne (1800-1875) latin nyelvű teológiai-kanonjogi enciklopédiájukban megállapítják az etimológiai kérdések (lat. *matrimonium unde dictum*) körében, hogy a házasság, azaz latinul *matrimonium* a *mater*, azaz anya, és a *munium*, vagy másként *munus*, azaz kötelezettség szavakból ered. Szellemesen felvetik, hogy miért is mondják a házasságot házasságnak (azaz anyai ági (az anya ágáról történő) kötelezettségnek) öröklés (lat. *patrimonium*, tkp. atyai gondoskodás) helyett (lat. *Quare dicatur potius matrimonium quam patrimonium*). Ugyanis a

⁶² SZMODIS i.m. (42. lj.) 210-211.

⁶³ SUMNER i.m. (42. lj.) 590-615.

⁶⁴ Uo., 37.

(jövendő) anyát terheli a szülés⁶⁵ kizárólagosan,⁶⁶ emellett a gyermekről való gondoskodás kötelme is, erősebben, mint az apát. (Továbbmenően az anya családját (ágát) terheli meg a házasság (lat. *matrum onus*), utalva ezzel arra, hogy a családba az anya viszi a hozományt az anyai ág által juttatottan). A házasság mind a kánonjog, mind a világi polgári jog szerint pontosan meghatározott, mint a férfi, mint egyén (individuum) és nő, mint egyén (individuum) egyesülése (lat. *Matrimonium in jure, tum canonico, tum civilii, precise definitur, quod sit maris et feminae conjunctio individuam*). Ezen felül a *nuptiae* szó a *connubium* kifejezésből, vagyis annak alapjánól, a *nubere* szóból származik, amely annyit jelent, hogy eltakarni, mivel a Római Birodalomban a menyasszony arcát lángszínű fátyollal takartál el. Hívják a házasságot latinul *coniugium*nak is, mivel a férfit és a nőt összeköti, egy igába (lat. *iugium*) hajtja. Az 1917-es CIC alapvetően a *matrimonium*, ritkán a *nuptiae* szót használta, a *coniugium* kifejezést pedig mellőzte. A német *Ehe*, eredetileg *Ewe*, *ea* örökkévalóságot (lat. *aevum*), majd később törvényt, köteleket, végül a férfi és a nő közötti házassági köteleket jelentette.⁶⁷ Megismerhető e korai korszak kánonjogából az is, hogy (személyesen) a pápa nem érvényteleníthet házasságot (lat. *Quod matrimonium irritare non potest papa*),⁶⁸ illetve, hogy többféle adminisztratív feladat is volt, például a püspöki adminisztrátor (püspökhelyettes) feladatai körében.⁶⁹ A régi katolikus kánonjog is ismerte a talán legalapvetőbb házassági jogra vonatkozó, Ulpianustól származó római jogi regulát.⁷⁰ Eszerint: „Nem az elhálás, hanem a megegyezés teszi a házasságot” (lat. *Nuptias non concubitus, sed consensus facit*, vö.: D. 50.17.30.).⁷¹ Az 1783-as Habsburg császári és királyi házassági rendelet kapcsán annak fogadtatásakor elutasítás és akadályok merültek fel. A szakirodalomban egy ismeretlen szerző 157 pontban foglalta össze a rendelet (tehát a világi jog), és a szentségek (azaz a katolikus kánonjog) szembenállását, jelezve a világi házassági jog, illetve a katolikus kánoni szentségi házassági jog közötti diszkrpanciát.⁷² A házasság kérdésével és a sajátos típusú jogvédelemmel az 1917-es orosz forradalomban is foglalkozott Lenin.⁷³ Jelentős a polgári házasság kérdése is. Legelőször 1580-ban, Németalföldön vezették

⁶⁵ A szülés és a születés misztériumát fejezik ki a guggoló (szülő pózban lévő) ősközösségi *magna mater* szobrok. ZALAI GAÁL István (1995): *Wosinski Mór és a lengyeli kultúra kutatásának aspektusai*. In: W. SALGÓ Ágnes (szerk.): *Bibliotheca Apponyiana. Magyarország és Európa az Apponyi-gyűjtemény tükrében. Emlékezés és kiállítás Apponyi Sándor születésének 150. évfordulója alkalmából*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. 177.

⁶⁶ „Mivel bizonyos körülmények között a transznmű férfiak és a nem bináris személyek is teherbe eshetnek, és az ilyen esetekben részesülniük kell a terhességgel és szüléssel kapcsolatos gondozásra vonatkozó intézkedésekben, a nemi identitásuk alapján való hátrányos megkülönböztetéstől mentesen.” A9-0169/ 2021 Európai Parlament Jelentés a szexuális és reprodukciós egészség és jogok helyzetéről az EU-ban a nők egészségével összefüggésben 2020/2215 INI (2021.05.21.) N. pont, előadó: Pedrag Fred Matić. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0169_HU.html?fbclid=IwAR1D8_4MOkSh9H17hbwieMOu_ttTH0hSMr5FRR0IG9vs12pVVMxJ36LQwSs

(letöltve: 2023.08.15.). Az EU fenti, jogi kötőerőt nélkülöző jelentése rendkívül csekély számú esetben az anya általi szülés kitételét árnyalni látszik. Ugyanakkor az I. és Q. pontok fellépnek a korai-és kényszerházasságok ellen. Utóbbi témára a kánonjogi irodalomból (ang. *teen-age marriage*): SIEGLE i.m. (39. l.) 68-69.

⁶⁷ FERRARIS-MIGNE i.m. (39. l.) V. 321-322. SIPOS– GÁLOS (1960) i.m. (39. l.) 38.

⁶⁸ MAUPIED-MIGNE i.m. (39. l.) I. 474.

⁶⁹ Uo., I. 740-750.

⁷⁰ Konkrétan hivatkozva kánonjogi műben: AICHNER i.m. (39.l.) 535.

⁷¹ HAMZA – KÁLLAY i.m. (40. l.) 9. 2. regula. Érdekes utalni –talán Lenin apró kérdésekre vonatkozó korábban idézett megállapításainak lehetséges inspirálójaként- egy másik, gyakorlatilag alig idézett Iulianus-féle regulára. „Az álokoskodás lényege az, hogy apró változtatások segítségével a vitát a nyilvánvaló igazságtól olyan útra tereljük, ami nyilvánvalóan hamis.” (Lat. *Ea est natura cavillationis...ut ab evidenter veris per brevissimas mutationes disputatio ad ea, quae evidenter falsa sunt perducatur*, D.50.17.65.). Uo., 14. 2. regula.

⁷² N.N. (1785) i.m. (39. l.).

⁷³ STEINBERG, Isaak Zacharovič– TRUTOVSKIJ, Jevgenij Jevgenevič (1988): *Az Igazságügyi Népbiztosság és Helyi Önkormányzati Népbiztosság utasítása házasságkötéseket és születéseket nyilvántartó osztályok létrehozásáról*.

be a polgári házasságot. 1792-ben ezt átvette Franciaország is, az 1804-es francia *Code civil*-ben is megjelent, majd 1836-ban Nagy-Britanniában is. A polgári házasság nagyobb fokú terjedésének eszméje az 1848-as mozgalmakkal vette kezdetét. Franciaország példája érintette Belgiumot, Hollandiát, Olaszországot, a rajnai német államokat, Romániát (1864) és Svájcot (1875). 1876-ra Németország egészében is bevezették a polgári házasságot. 1895-től Magyarország, 1917-től Törökország, és 1920-tól Oroszország is bevezette.⁷⁴ A válás kérdése is felkavarta a kedélyeket.⁷⁵ A hatályos 1983-as CIC az 1917-es CIC-cel szemben nemcsak a gyermeknemzést és a nevelést tekinti a házasság elsődleges funkciójának, hanem a házastársak javát, azaz a „vágy csillapítását” (lat. *remedium concupiscentiae*) és a kölcsönös segítségnyújtást.⁷⁶ A kánoni házassági peres eljárások mai szabályozása sokrétű.⁷⁷

4.A család eredetéről és szerepéről való gondolkodás

A család a társadalom összejtje.⁷⁸ Az ősi család körében a néprajztudomány öt egymást követő családformát különít el. A vérrokonági családot; a csoportházasságon alapuló punalua-családot, a páros családot és a patriarchális családot, valamint a monogám családot.⁷⁹ Ez távol áll a felvilágosodásban gyökerező „szabad, egyenlő magánember” emberképtől.⁸⁰ A római család (lat. *familia*) *in statu nascendi* házközösségben élő parasztcsalád volt. Mindenki házban (lat. *domus*) lakó a családba tartozott. A család közvetlen, korlátlan hatalmú, szó szerint életet és halál felett regnáló (lat. *ius vitae necisque*) ura volt a családfő (lat. *pater familias*), továbbá a hatalma alatt álló feleség (lat. *uxor*), a gyermekek (lat. *liberi*), és esetleg néhány szolga/rabszolga (lat. *famuli/servi*).⁸¹ A római család túlmutatott az egyszerű nemzés-alapú kapcsolatokon. Ezt bizonyítja, hogy a férjhez ment leány megszűnt az atyai családja tagja lenni a házasság után.⁸² A római katolikus teológia szerint a keresztény család személyek közössége, az Atya és a Fiú Szentlélekben élő közösségnek nyoma és képmása. Életet fakasztó és nevelő tevékenysége az Atya teremtő művének tükröződése.⁸³ A család, a házasság, a tulajdon, az öröklés, a kisajátítás kérdése olykor összetett problémákat képez. Ezzel az angol jog is szembesült. A végrendeletet az angol jog nem az egyénhez, hanem a családhoz tartozó intézménynek tekintette. Emellett a kisajátítást az egyéni tulajdon iránti tiszteletből csak 1845 óta, és igen korlátozott jelleggel ismerte. A család valós vagy képzelt érdeke tartotta fenn a

In: KUN Miklós (szerk.) (1988): *1917. Egy év krónikája*. Ford.: HANGAY Sándor – HITSEKER Mária – KUN Miklós – MOHAROS Éva – SEBES Katalin – ZALAI Edvin, ford. egybev.: KÁRPÁTI György – KUN Miklós – SEBES Katalin – SZABÓ Magdolna. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 653-654. ISBN 963-09-3214-8. PIONTKOVSKIJ, Sergej Andrejevič közread. (1988): Harccal véd meg jogaidat! Pétervár valamennyi szociálforradalmárához. In: KUN Miklós (szerk.) (1988): *1917. Egy év krónikája*. Ford.: HANGAY Sándor – HITSEKER Mária – KUN Miklós – MOHAROS Éva – SEBES Katalin – ZALAI Edvin, ford. egybev.: KÁRPÁTI György – KUN Miklós – SEBES Katalin – SZABÓ Magdolna. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 262-262. (1891-1937) ISBN 963-09-3214-8

⁷⁴ SIPOS– GÁLOS (1960) i.m. (39. lj.) 77.

⁷⁵ DUMAS FILS, Alexandre (1880): *La question du divorce*. Paris, Calmann Levy. ISBN nincs. 337-417. ENGELS, Friedrich (1970) [1884]: A család, a magántulajdon, az állam eredete. Lewis H. Morgan kutatásai nyomán. In: Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Szerkesztősége (s.a.r.): *Karl Marx és Friedrich Engels művei 21. 1883-1889*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 21-157. Lásd 75-76. oldalon írtakat.

⁷⁶ ERDŐ – SZUROMI (2014) i.m. (39. lj.) 511.

⁷⁷ HÁRSFAI i.m. (39. lj.) 225-270., 273-275.

⁷⁸ DIÓS i.m. (35. lj.) 497.

⁷⁹ MORGAN (1961) [1907] i.m. (42. lj.) 291-384. ENGELS (1970) [1884] i.m.32-76. Engels a művet Marx kéziratái nyomán, Morgan alapulvételével írta. A jelenlegi megállapítás szerint Engels kiegészítéseinek mértéke olyan, amely őt teszi meg szerzővé. ÁGH (1973) i.m. (41. lj.) 305-306.

⁸⁰ ÁGH (1979) i.m. (41. lj.) 77-78.

⁸¹ FÖLDI – HAMZA (1996) i.m. (40. lj.) 16.

⁸² DE COULANGES (1883) i.m. (40. lj.) 47-48.

⁸³ DIÓS i.m. (35. lj.) 568.

Court of Chancery 1790 és 1890 közötti azon gyakorlatát, amely a nők egyéniségét nem vette figyelembe, és vagyonilag önállótlannak tekintette őket. Ezt a konstrukciót az 1870, 1874, 1881, 1883. évi törvények is erősítették. Concha Győző (1846-1933) idejében az angol szabályozás szerint amennyiben a feleség a férje jelenlétében és beleegyezésével büntettet követ el, nem büntethető, kivéve a szándékos emberölés esetét.⁸⁴ Concha a szabadság eszméjének kifejtése során utal arra, hogy az egyén és a köz az „emberi” [lét] örök alakzatai, és ezek egymásból szerinte nem származtathatóak. A „köz” család, törzs, társadalom, vagy állam formájában örökké éppúgy létezett, mint a férfi és a nő, az ifjú („gyermek”), és az idős személy („öreg”) az egyének szintjén. (Más kérdés, hogy ma egyes körök a férfi és nő (és a társadalmi nemek) közötti nemi megkülönböztetés eltörlésén, a gyermekek és a felnőttek azonos jogainak kidolgozásán, és ezen keresztül a kor szerinti megkülönböztetés eltörlésén dolgoznak). A 18. század végén William Blackstone (1723-1780) az angol alattvalók jogait három ősjogra, vagy fő alapjogra vezette vissza, a személyes biztonság [Concha kifejezésével: biztosság], a személyes szabadság, és a magántulajdon jogára. Jean-Louis de Lolme (1740-1806) ide sorolta a helyváltoztatási jogot is. Ez a William Blackstone-i felsorolás az 1765-ös francia jogbölcselet általánosító irányzatából eredt, amelynek hatásai mellett a Concha szerint John Locke (1632-1704) vállain felemelkedő⁸⁵ Charles Montesquieu (1689-1755) 1748-as alapműve, a *De l'esprit des lois* [korabeli helyesírással: *loix*]⁸⁶ hatásait is magán viselte.⁸⁷ Természetesen ekkor még nem létezett az emberi jogok mai katalógusa, azonban szükséges emlékeztetni, hogy a természetjogi alapú emberi jogi doktrína eredete a római katolikus egyház nézeteiben keresendő. A család a 19. század végén, a 20. század kezdetén is még úgy állt előttünk, mint a szülők, és a testvérek kölcsönös szeretetközössége, a „második Éden,” ahová a korszellem és az Antikrisztus kígyója nem tud besurranni.⁸⁸ A család viszonyait sajátos szabályok regulálták.⁸⁹

5.A tulajdon (magántulajdon) eredetéről és szerepéről való gondolkodás

A tulajdonnal kapcsolatban már a 20. század elejétől sokan érveltek a jogintézmény ellen azzal, a házasság, és a vallás kapcsán is hangoztatott hamis érvel, mely szerint erőszak hozta létre, és ezért nem jogon és igazságon épül fel.⁹⁰ A tulajdonnal számos történeti munka foglalkozik.⁹¹ Az először kistelepülés (falucska) képében létrejövő El-Obeid szigetén, vagy a folyó képezte halmán kialakuló sumer városi civilizáció hatékony politikai szervezetet alakított ki, de

⁸⁴ CONCHA Győző (1888): *Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában*. [Székfoglaló értekezés MTA I. tagság elnyerése alkalmából, elhangzott: 1887. november 7-én]. Budapest, MTA-Athenaeum. 32. Értekezések a társadalmi tudományok köréből IX. köt. 8. füzet. ISBN nincs. Lásd a 11. oldalon írtakat. HEGEDÜS Lóránt (1935): Concha Győző Politikája. In: *Concha Győző ig.[azgatósági] és t.[iszteleti] tag emlékezete*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 75-97.

⁸⁵ CONCHA Győző (1895a): A szuverén akarat önálló főmozzanatai. In: CONCHA Győző: *Politika I. Alkotmánytan*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár). 272-302. ISBN nincs. Lásd a 291. oldalon írtakat.

⁸⁶ MONTESQUIEU, Charles-Louis (1748): *De l'esprit des lois I-III*. Genève, Barillot & Fils. 1168. ISBN nincs.

⁸⁷ CONCHA (1888) i.m. (47. l.) 5.

⁸⁸ HUG, Gall Joseph (2023) [1896]: *Die christliche Familie im kampf gegen feindliche Mächte. Vorträge über christliche Ehe und Erziehung*. Freiburg [im Breisgau], Universitätsbuchhandlung B. Veith. viii, 405. ISBN 978-0837-0698-52 [elektronikus kiadás]. URL: <https://www.worldcat.org/title/688534044> (Letöltve: 2023.08.15.).

⁸⁹ A levelezésnek például családon belül is külön szabályai voltak. MOZIN, Dominique Joseph (1808): *La correspondance familière, ou choix de lettre assortie, aux diverses situations de la vie, extraits des meilleurs auteurs anciens ou modernes, nationaux*. Tübingen, J. C. Cotta. ISBN nincs.

⁹⁰ SUMNER i.m. (42. l.) 106.

⁹¹ DE LAVALEYE, Émile (1897-1898): *A tulajdon kezdetleges alakjai I-II*. Ford.: BARTHA Béla – PULSZKY Ágost. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. ISBN nincs.

alapvetően a berendezkedés városállami szinten maradt.⁹² A sumer állam megalapítása során a város istenét „a föld és az emberek” tulajdonosának tekintették. A város istenének ezt az igényét a templom papjai gyakorolták. Azonban nem célszerű ebben valamiféle „főtulajdonjogot” látni. A sumer templom az állam területét tekintette sajátjának, a földbirtokok tényleges és korlátlan tulajdonosaként. Más nem rendelkezhetett rajtuk kívül a földdel. A templom a földre vonatkozó használati jogot egy mai értelemben vett földbérlet, vagy kölcsönszerződés keretében mások részére átengedte. Azonban a sokezer sumer írásos emléke között egy valódi földbirtok adásvétel sincs. Ez –ahogy az irodalom rámutat- a sémi elemek (az akkádok) meghatározó válásával indult meg.⁹³ A magyar tulajdon szó arra utal, ami hozzátartozik valakihez. Ebből jön az „eltulajdonít” ige és a „tulajdonos” főnév is. A latin „*dominium*” és a „*dominus*” a birtokolt dolog feletti hatalmat, rendelkezési jogot fejezi ki.⁹⁴ A római tulajdonjog kapcsán a tulajdon, mint abszolút szerkezetű jogviszonyt szokás kiemelni.⁹⁵ A tulajdonjog változékony jellegű történeti szempontból.⁹⁶ Nagyjából 19. századi megfigyelés, hogy anyai ági leszármazású (lat. *matrilineáris*) családban felnőtt nyugat-afrikai fekete törzsek körében tett megfigyelések szerint a férjnek és a feleségnek külön tulajdona van (teljes vagyonekülönítésen alapuló házassági rendszer). Nem tudták a fehérek által hirdetett vagyonszövetséget elfogadni. Az asszony nem vágyik a férfi tulajdonára, és a férfi sem fogadná el az asszony tulajdonát. Képtelennek tekintették a zsidó-keresztény kultúra azon elvárását is, hogy a házaspár többet törődjenek egymással, és gyermekeikkel, mint anyjukkal, vagy testvéreikkel.⁹⁷ A tulajdon története körében ismeretes számos más, jelen dolgozatban nem említett rezsím is (germán tulajdon, szláv tulajdon stb.).⁹⁸

6. Az állam eredetéről és szerepéről való gondolkodás

Az államtudomány és a jogdogmatika⁹⁹ szemüvegén át nézett államfejlődésnek –főként korábban- ősi társadalomhoz kötődő, ázsiai, antik, germán, és feudális útját volt szokás elkülöníteni.¹⁰⁰ Az ókori Rómában Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106-Kr. e. 43) az platóni és arisztotelészi hellenisztikus állambölcséleten alapuló idealizáló filozófiával szemben az államot a maga valóságában ragadta meg, és vizsgálta.¹⁰¹ Cicero továbbfejlesztette a jog (lat. *ius*) fogalma körében az általa *lex positiva*-nak nevezett tételes jogon túl a *ius a lex naturalis*-t és a *lex aeterna*-t is magában foglalja.¹⁰² Hangsúlyozta, hogy az állam a nemzetségekké (lat. *gens*) vált családokra épült. A család kiemelkedő szerepet töltött be a tulajdoni viszonyok

⁹² CLARK i.m. (41. l.) 140-141, 147-148.

⁹³ HERZOG, Roman (1999): *Ősi államok. A hatalomgyakorlás eredete és formái*. Szerk.: KALLÓI Judit, ford.: PATAY-HORVÁTH András, lekt.: SZÁNTÓ Tamás. Budapest, Corvina. 281. ISBN 963-13-4755-9

⁹⁴ BODA i.m. (36. l.) 19.

⁹⁵ SZMODIS i.m. (42. l.) 192.

⁹⁶ HARMATHY i.m. (40. l.) 145-148.

⁹⁷ SUMNER i.m. (42. l.) 170.

⁹⁸ DE LAVALEYE, Émile (1897-1898): *A tulajdon kezdetleges alakjai* I.-II. Ford.: BARTHA Béla – PULSZKY Ágost. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. ISBN nincs.

⁹⁹ SZILÁGYI Péter (2013): *Jogbölcselet és jogi dogmatika. Tanulmányok a jogelmélet köréből*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem. 330. ISBN 978-963-3121-46-7.

¹⁰⁰ SZILÁGYI Péter (2001): *Jogi alaptan*. Budapest, Osiris. 326. ISBN 963-379-339-4. Lásd különösen a 91-133. oldalon írtakat.

¹⁰¹ HAMZA Gábor (1995): Cicero De re publica-ja és az antik állambölcsélet. In: CICERO, Marcus Tullius (1995): *Az állam*. Ford., bev. tan., jegyz.: HAMZA Gábor, a Somnium Scipionist ford.: HAVAS László. Budapest, Akadémiai Kiadó. 9-56. ISBN 978-963-0597-07-4 Lásd a 19. oldalon írtakat.

¹⁰² Uo., 39-40.

területén a társadalom és a gazdasági rendszer alapegységeként. Az állammá alakulás döntő motívuma a tulajdon védelme. A tulajdon védelmét a család, mint közösség gyakorolja. Mint ahogy Cicero a hivatalokról írt művében rámutat, az állam összetartó ereje a tulajdon (*De officiis* 2,73). Az irodalom helyesen mutat rá arra a tényre, mely szerint Cicero felfogásához közel áll John Locke nézete, aki a tulajdon, a *property* védelmét szintén az állam egyik legfőbb feladatának tekintette.¹⁰³ Locke *property*-eszméisége az angol szerzők (lat. *anglici scriptores*) szabadság és tulajdon (ang. *liberty and property*) koncepciójának részeként e nézet a magyar Beke Farkas (1774-1838) az osztrák Joseph Sonnenfels (1732-1817) *Polizeiwissenschaft* körébe eső alapmunkája németről latinra történő háromkötetes fordítása (részleges átdolgozása)¹⁰⁴ során is felszínre tört, mind az 1807-1808-as első, mind az 1823-as második kiadásban.¹⁰⁵ Az állam alapja annak tekintélye is. A világi állam tekintélyével főként a 18. századi evangélikus teológiai irodalom foglalkozott.¹⁰⁶ A 18. századi svájci német evangélikus teológusok által művelt erkölcsstan alapján az államot (a monarchiát) a nemesség becsületérzése által legitimálta. Az államok és a monarchiák [gyakorlata alapján] fegyvert csak azok a győztesek viselhettek, akiknek erre joguk volt, ezeket nevezték nemesnek; becsületre való egyedülálló törekvésük miatt; ezek [az állam és a monarchia] hajtóereje szintén a becsület.¹⁰⁷ A külföldi államokhoz képest a magyar állam kapcsán a jellegadó alkotmányos szabadság, a (szabadság)küzdelmek, a fennmaradás kérdése, valamint a középkori három régió elmélete erős elkülönítő tényező.¹⁰⁸ Az állam és az erkölcs összefügg. Hegel szerint „[A]z állam az erkölcsi eszme valósága, - az erkölcsi szellem, mint a nyilvánvaló, önmagának világos, szubsztanciális akarat, amely magát gondolja és tudja, s végrehajtja azt, amit tud, és amennyiben azt tudja. Az erkölcsben [az állam] közvetlenül létezik, s az egyes ember öntudatában, tudásában és tevékenységében közvetve [van jelen].”¹⁰⁹ Andrej Andrejevič Piontkovskij (1898-1973) Hegel-interpretációja szerint ez a fogalomadás azt jelenti, hogy az államban, és az államhatalmi szervek tevékenységében az ész, az általános akarat ölt testet. Az észszerű államban az általános akarat, az erkölcsi eszme lényegként, és jelenségként fogható fel.¹¹⁰ Ugyanakkor Marx a mi

¹⁰³ Uo., 39.

¹⁰⁴ SONNENFELS, Joseph - BEKE Farkas ford.-átd. (1823): *Principia politiae, commercii, et rei aerae. E germanicis lucubrationibus...latine reddita Wolfgango Beke I-III*. Pozsony, Belnay. viii, 342,339, 326. ISBN nincs.

¹⁰⁵ KOI (2014) i.m. 31. l.j. 65. főszöveg és 180. l.j.

¹⁰⁶ STAPFER i.m. (38. l.j.) XI. 429-586.

¹⁰⁷ „Die Sieger dursten nur die Waffen führen, diejenigen die dazu das Recht hatten nannte man Adel; durch Trieb, sich allein hervorzuheben; die Staaten, Monarchien. Dieser ihre Triebfeder ist also die Ehre.” MOSHEIM-MILLER i.m. (38. l.j.) IX. 10.

¹⁰⁸ IFJ. ANDRÁSSY Gyula (1908): *The development of Hungarian constitutional liberty* (transl.: C. Arthur GINEVER – Iona GINEVER). London, K. Paul Trench Tübner. 465. ISBN nincs. IFJ. ANDRÁSSY Gyula (1901-1911): *A magyar államfennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* I-III. Budapest, Franklin Társulat. 1182. ISBN nincs. URL: <https://archive.org/details/magyarillamfn02andr/page/n3/mode/2up> (Letöltve: 2023.08.15.). BEÖTHY Ákos (1900-1906): *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Politikai tanulmány I-II/1-2*. Budapest, Athenaeum. 895, 583, 308. ISBN nincs. SZÜCS Jenő (1981): Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle*, 1981/3. sz. 313-359. SZÜCS Jenő (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest, Magvető. 136. ISBN 963-271-953-0 Gyorsuló idő [sorozat]. SZÜCS Jenő – HANÁK András (1986): *Európa régiói a történelemben*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet – Országos Pedagógiai Intézet. 32. ISBN nincs. Előadások a Történettudományi Intézetben 3. DÜMMERTH Dezső (1977): *Az Árpádok nyomában*. Szerk.: SIMÓNÉ AVAROSY Éva, lekt.: LÁSZLÓ Gyula-KOMJÁTHY Miklós, védőborító- és kötetsterv: KADOSA László, előzők: BICZÓ Tamás. Budapest, Panoráma. 510. ISBN 963-243-079-4 Utazások a múltban és a jelenben.

¹⁰⁹ HEGEL i.m. (44. l.j.) 261.

¹¹⁰ PIONTKOVSKIJ, Andrej Andrejevič (1972) [1948]: *Hegel állam- és jogbölcselete és büntetőjogi elmélete*. Ford.: DÉCSI Gyula, lekt.: PESCHKA Vilmos. Budapest, Akadémiai Kiadó. (1898-1973) 424. ISBN nincs.

vizsgálódásunk számára most egyebekben lényegtelen, de ismeretelméletileg nagy fontosságú Hegel-kritikája óta tudjuk, hogy megállapítása szerint Hegel idealizmusát Ludwig Andreas Feuerbach (1804-1872) a vallási tudatra vezette vissza.¹¹¹ Az előbbieken említett hegeli erkölcsi eszme, azaz tehát az erkölcs feltételezi a világrendet is.¹¹² Míg Hegel és Marx államfelfogása ma az európai nemzetállam(ok) léte, vagy annak Európai Egyesült Államokkal¹¹³ történő felváltása, vagy netán egyáltalában az államok helyett egyetlen világállam és egy világkormány felállítása (a globális kormányzás megjelenése) körüli nézeteket érintő küzdelem, egy tulajdonképpen hadüzenet nélküli háború¹¹⁴ kapcsán lehet hasznos. A nemzetállamot és a magyar Szent Koronát nem lehet múzeumba helyezni, vagy üvegalmáriumba zárni, bármennyire is akarják ezt egyes körök. A világállam nem új jelenség. Concha feltételezi, hogy világállamhoz világpolgár is kell „ki az egész emberiséget keblére ölelje.” Szerinte azonban „a világpolgár nem való embernek,” illetve a világpolgár képzelet sem az emberi szellem, „sem pedig a szabadság igazi fogalmából sem alakulhat képzetté.”¹¹⁵ A világállamok körében ő nem egy egyetlen, a teljes bolygót átfogó globális államra utal, hanem a régi nagy történelmi, zömmel ókori nagy birodalmakra, melyek „az egyéniség ereje vagy gyengesége miatt dőltek romba.” (Itt tetszés szerint gondolhatunk a Római Birodalomra, a Bizánci Birodalomra, Nagy Sándor birodalmára, a Hun Birodalomra, vagy a Mongol Birodalomra). A világállam létrejöttének oka lehet a világbéke, „az örök béke” ígérete is. De talán úgyis tételezhetjük, hogy mindez nem azonnal, egy mozzanatban megy végbe, hanem a kisebb nemzetállamok (kontinensenként) jogközösségekbe tömörülve¹¹⁶ először csak részlegesen egyesülnek, majd a kontinensek külön-külön egyesült államai egyetlen világállamba tömörülnek. Így a nemzetállam fenntartható volta fenntarthatatlannak tűnik majd, és ez elmozdulhat akár egy globális államkonglomerátum felé a gépi technikák (egyelőre vélelmezett) nagyarányú munkaelszívó hatása miatt. Ekkor az emberiség, melyet a munka emelt ki, munkátlanná válva a feltétel nélküli alapjövedelem által lesz csak életben tartva, és az

¹¹¹ MARX, Karl (1957) [1844]: A hegeli jogfilozófia kritikájából. A hegeli államjog kritikája (261-313. §). In: Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Szerkesztősége (s.a.r.): *Marx Engels Művei I.* Budapest, Kossuth. 203-338. ISBN nincs. Karl Marx és Friedrich Engels Művei I. Lásd a 268. oldalon írtakat. Nem biztos, hogy feltétlenül hiba, hogy az, amit Hegel mond a kormányzati hatalomról, „szó szerint benne lehetne a porosz Landrechtbe.” Immanuel Kantot (1724-1804) parafrázálva, Hegel megállapítása ha nem is általános (erkölcsi), de legalább tételes (világi) törvényhozás alapjául szolgálhat. Uo., 248. Marx a középkori rendi társadalom hatalommegosztási köntösbe bújtatásával vádolja Hegelt, és a rendi társadalmat 'állatinak' nevezi. Uo., 184. Marx Hegel-kritikájához: SZABÓ Imre (1976): A hegeli államjog kritikájáról és „A zsidókérdéshez” című írásról. In: SZABÓ Imre: *Előadások Marxról és a jogról.* Szakmilag ell.: PESCHKA Vilmos. Budapest, Gondolat. 67-88. ISBN 963-280-386-8.

¹¹² RÉVAY i.m. (37. l.) 62-64.

¹¹³ Az Európai Egyesült Államok kérdésében Lezsák Sándor nemrég az alábbi megállapításokat tette egy interjúban: „Hadüzenet nélküli háborúban élünk. Van egy törekvés, amely meg akarja változtatni a közösség nemzeti tudatát, és bele szeretné sodorni az Európai Egyesült Államok világába.” LAMPÉ Ágnes (2023): Lezsák Sándor: Hadüzenet nélküli háborúban élünk. [Interjú Lezsák Sándorral]. 24.hu 2023.06.27. URL: <https://24.hu/belfold/2023/06/27/lezsak-sandor-interju-orosz-ukran-haboru-fidesz-ellen-zek/> Letöltés: 2023.08.15.

¹¹⁴ Az elsődleges szemantikán túlmutató kifejezés forrása a fentebbi Lezsák-interjú.

¹¹⁵ CONCHA Győző (1895b): Világállam. In: CONCHA Győző: *Politika I. Alkotmánytan.* Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár). 67-68. ISBN nincs.

¹¹⁶ CONCHA Győző (1895c): Az államok szuverénitásának kölcsönös megkötése és részbeli egyesülése. Az államok viszonya egymáshoz. In: CONCHA Győző: *Politika I. Alkotmánytan.* Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár). 581-610. ISBN nincs. Az államkapcsolatok újabb irodalmából: HERZOG, Roman (2003) [1971]: Az államkapcsolatok. Ford.: FODOR Bea. In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Államtan.* Vál.: CS. KISS Lajos - CSERNE Péter - JAKAB András - PÉTERI Zoltán - SZIGETI Péter - SZILÁGYI Péter, jegyz.: JAKAB András - PAKSY Máté - RIGÓ Anett - TAKÁCS Péter, életr.: JAKAB András. Budapest, Szent István Társulat. 847-866. ISBN 963-361-475-9. N.N. (1896): *Az észjog zsebkönyve. Egyetemi előadásjegyzeteiből összeállította* ---. Budapest, Politzer Zsigmond. 80. ISBN nincs. Lásd a 61-62. oldalon írtakat.

emberi társadalom felől esetleg egy egykormányú, egyfajta jogrendszeren alapuló, egyetlen közös világvallás talaján álló, esetleg egyetlen hivatalos nyelvet megkövetelő globális kormány, világparlament, világbíró, az eltörlés kultúrája talaján álló új világrénd, falanszter felé menetel. Így eltörlődik a még meglévő különbség a szekuláris¹¹⁷ és vallási alapú jogrendszerek¹¹⁸ között. A világkormányról foglalkozó irodalom szerint a fel nem oldott konfliktusokat feloldó világbíró funkciója betölthető olyan módon is, hogy az ENSZ Biztonsági Tanács tagállamai szigorúbban gyakorolják a rájuk ruházott hatásköröket.¹¹⁹ A világkormány gátja lehet, hogy világpolitikai intézmények nem feltétlenül hozható létre a fennálló államok kormányaiból, vagy ezen kormányok által. A világállam illegitimnek tekinthető, mivel nincs, vagy nem lehet olyan jogos követelés, vagy jogalap, melynek alapján az emberi társadalom egésze felett a politikai főhatalom gyakorolható volna. Azaz itt a világállam, a világkormány demokratikus legitimitása megkérdőjelezhető. A nemzetek közössége esetlegesen elképzelhető egyetlen politikai testületként, a főhatalmat gyakorolva egyes szerzők szerint.¹²⁰ Miért keletkeznek/keletkeztek az államok? Concha szerint az állam az emberi élet magasabb foka, magasabb az egyén, a vallás, vagy a társadalom szintjénél. Azonban a történelem alakulásának folyamatát figyelve, nem úgy tűnik, mintha az állam ezen entitásokhoz kapcsolódna, hanem az egyesek szükségletének eszközeként keletkezik, részben vallási keretek között. Azonban a hatalom is forrása az államnak, ahogy a rend utáni vágy is.¹²¹ Concha tanítványa az államot közületi formaként írja le, amelynek körében a társadalom az egyéni

¹¹⁷ Lásd a császárkori kínai jog (néhány kivételes esettől eltekintve) alapvetően szekuláris jogrendjére: DUTTON, Michael R. (1992): *Policing and Punishment in China. From Patriarchy to 'the People.'* Cambridge, Cambridge University Press. 391. ISBN 0 521 40097 X. Lásd különösen a 111-114. oldalon írtakat. ECSEDY Ildikó (1987): *A kínai államkezdetei.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 406. ISBN 963-05-3668-4 Keleti Könyvtár.

¹¹⁸ Itt gondolhatunk a zsidó jogra, az iszlám jogra, Vatikánváros belső állami világi szabályaira és állami egyházjogára, illetve ezen belül az Apostoli Szentzsék által a két évezred óta folyamatosan fejlesztett római katolikus kánonjogra. A vallási jogrendszerekre általában: JANY János (2021): *A világ jogrendszerei. Civilizációelmélet és jogtudomány.* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 352. ISBN 978-963-531-539-1 Az ókori zsidó, a keleti keresztény, valamint az iszlám jogra: JANY János (2016): *Jogi kultúrák Ázsiában. Kultúrtörténet, jogtudomány, mindennapok.* Budapest, Typotex. 705. ISBN 978-963-279-882-0. Panta-Pázmány Nemzetközi Tanulmányok 5. Lásd különösen a 67-104, 148-189, 190-293. oldalakon írtakat. A hazai állami egyházjogra: SCHANDA i.m. (39. l.). A régi hazai állami és a felekezeti (belső) egyházjog bemutatása a római katolikus, a görögkeleti, a protestáns, és az izraelita (a szerző fogalmazásában zsidó) egyházakban: KOSUTÁNY i.m. (39. l.) 1-42. A fentebbi téma alkotmánytani vonatkozásai: KOSUTÁNY i.m. (39. l.) 43-48. A fentebbi téma közigazgatási vonatkozásai: KOSUTÁNY i.m. (39. l.) 96-172. A régi és a most hatályos kánonjogra vö.: AICHNER i.m. (39.l.), BÁNK i.m. (39. l.), ERDŐ (1998) i.m. (39. l.), ERDŐ (2001) i.m. (39.l.), ERDŐ – SZUROMI (2014) i.m. (39. l.), FERRARIS – MIGNE i.m. (39. l.), GASPARRI (1918) i.m. (39. l.), GASPARRI (1919) i.m. (39. l.), GASPARRI – SERÉDI (1929-1933) i.m. (39. l.), HÁRSFAI i.m. (39. l.), MAUPIED-MIGNE i.m. (39. l.), PETERS (2023a) i.m. (39. l.), PETERS (2023b) i.m. (39. l.), PETERS (2023c) i.m. (39. l.), SIEGLE i.m. (39. l.), SIPOS– GÁLOS (1954) i.m. (39. l.), SIPOS–GÁLOS (1960) i.m. (39. l.). A Gasparri-Serédi forrásgyűjtemény VII. kötet bevezető megjegyzéseiből kiderül, hogy az első hat kötet összeállítását is a Szapucsek György néven született magyar Serédi Jusztinián (1884-1945) hercegprímás, bíboros, esztergomi érsek (1927-1945), nemzetközileg ismert kánonjogász végezte. Lásd még latin nyelven: „Maximae utilitatis erit et multas collectionibus substituet editio Fontium Codicis iuris canonici, cura Card. Petri Gaspari, studio et inde a vol. VII etiam cura Card. Iustiniani Serédii publicata, cuius vol. I. [...] vol. IX.” SIPOS–GÁLOS (1954) i.m. (39. l.) 61-62. Magyarul: „A VII. kötet tárgyilagos előszavából az is hivatalosan köztudomásúvá lett, hogy a Fontes előző köteteknek (I-VI.) sajtó alárendezését is a magyar tudós, Serédi Jusztinián végezte.” BÁNK i.m. (39. l.) I. 228.

¹¹⁹ MURPHY JR., Cornelius F. (1999): *Theories of world governance. A study in the history of ideas.* Washington, D.C., The Catholic University of America Press. 196. ISBN 0-8132-0955-2 (kemény kötés) ISBN 0-8132-0937-4 (puha kötés). Lásd a 147. oldalon írtakat.

¹²⁰ Uo., 169.

¹²¹ CONCHA Győző (1895d): Az állam keletkezése. In: CONCHA Győző: *Politika I. Alkotmánytan.* Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár). 205-215. ISBN nincs.

érdekekkel kapcsolatos küzdelmei nem szűnnek meg ugyan, de társadalmi forrongás helyett rend van, a szabadság és egyenlőség eszméi vannak megvalósulóban. Az állam korlátokat állít az egyesek jogainak biztosítására, miközben az államot veszélyeztető körülményeket távol tartják, a társadalomra veszélyes elemeken megtorló elégtételt vesznek.¹²² Az államiség megszilárdulása nem köthető a mai ismeretek szerint az első államot alapító sumerekhez. Az ő sikerük előtt nyilván több elvetélt próbálkozás volt. A sumerek olyasfajta jogrendszert alakítottak ki, amely szerint a templom abszolút monopolhelyzetet élvezett a földbirtoklás területén. Emellett sajátos tulajdonviszonyok kerültek kialakításra (ehhez lásd a tulajdonról szóló részben írtakat).¹²³ Az 1911 és 1920 közötti időszak terméke Max Weber (1864-1920) racionális állammal kapcsolatos elmélete, ahol az állam egyfelől uralmi üzem, másfelől igazgatási termék, ahol a politikai irányítás keveredik a hivatalnokuralommal.¹²⁴ Számos eszme, nézet küzd, csatázik, de reményeink szerint a tudományos problémák megoldódnak, a viták előbb vagy utóbb nyugvópontra jutnak.

Felhasznált irodalom

ADRIÁNYI Gábor (2002): *Prohászka és a római index*. Budapest, Szent István Társulat. 212. ISBN 963-361-390-6

A9-0169/ 2021 Európai Parlament Jelentés a szexuális és reprodukciós egészség és jogok helyzetéről az EU-ban a nők egészségével összefüggésben 2020/2215 INI (2021.05.21.) N. pont, előadó: Pedrag Fred Matič. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0169_HU.html?fbclid=IwAR1D8_4MOkSh9H17hbwieMOu_ttTH0hSMr5FRR01G9vs12pVVMxJ36LQwSs (letöltve: 2023.08.15.).

AICHNER, Simon (1890): *Compendium Juris Ecclesiastici ad usum cleri, ac praesentim per Imperium Austriacum in cura animarum laborantis*. Brixen, Weger. 859, (71). Hetedik kiadás. ISBN nincs.

IFJ. ANDRÁSSY Gyula (1908): *The development of Hungarian constitutional liberty* (transl.: C. Arthur GINEVER – Iona GINEVER). London, K. Paul Trench Tübner. 465. ISBN nincs.

IFJ. ANDRÁSSY Gyula (1901-1911): *A magyar állam fönntmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* I-III. Budapest, Franklin Társulat. 1182. ISBN nincs. URL: <https://archive.org/details/magyarllamfn02andr/page/n3/mode/2up> (Letöltve: 2023.08.15.).

¹²² KRISZTICS Sándor (1914): *Nemzet és állam. A keletkezés, fejlődés, viszony szempontjából*. Budapest, Grill Károly. 344. ISBN nincs. Lásd különösen az 1-12. oldalon írtakat.

¹²³ HERZOG (1999) i.m. 59. l. 38.

¹²⁴ WEBER, Max (2003) [1911-1920]: A racionális állam. Államszociológiai töredék. Ford.: KEMÉNY István - JÓZSA Péter. In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Államtan*. Vál.: CS. KISS Lajos - CSERNE Péter - JAKAB András - PÉTERI Zoltán - SZIGETI Péter - SZILÁGYI Péter; jegyz.: JAKAB András - PAKSY Máté - RIGÓ Anett - TAKÁCS Péter, életr.: JAKAB András. Budapest, Szent István Társulat. 38-70. ISBN 963-361-475-9. Max Weber USA-beli recepciójához: ERDÉLYI Ágnes (1993): *Max Weber Amerikában*. Budapest, Scientia Humana. 210. ISBN 6-8471-07-7 Filozófia [sorozat].

ÁGH Attila (1973): *Az őstörténet aktualitása. A marxista őstörténet-elmélet fejlődéséhez.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 307. ISBN nincs.

ÁGH Attila (1979): *A termelő ember világa. A polgári politikai gazdaságtan emberfelfogásának marxi kritikájához.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 299. ISBN 963-09-1361-5

BAGI István - BODA István - DIÓS István (1973-1974): *Erkölcsteológia I. Általános rész 1. (Bagi). II. Általános rész 2. (Bagi). III. A keresztény ember magatartása Istennel kapcsolatban. /Hit, remény, szeretet/. (Bagi-Diós). IV. A vallásosság erénye. (Bagi-Diós). V. A keresztény igazságosság. (Bagi). VI. A keresztény erkölcsi erények. Okosság, lelkielő, mértéktartás, alázat, emberszeretet, humanitás. (Boda-Diós). VII. A mértéktartás erénye. (Bagi-Diós). (Lekt.: DANKÓ László – DIÓS István – GONDA Imre – KIRÁLY Ernő - ÖRKÉNYI János – SCHMOTZER Pál). [Budapest - Nyíregyháza], Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács Sokszorosító Költségvetési Üzeme. 119, 136, 119, 117, 142, 134, 94. ISBN nincs.*

BÁNDI Gyula (2015): Van-e fenntarthatósági jog? In: GYULAI-SCHMIDT Andrea (szerk.-lekt.): *Közbeszerzések a fenntartható és innovatív fejlődés szolgálatában.* Budapest, Pázmány Press. 39-56. ISBN 978-963-3308-256-0

BÁNK József (1960): *Kánoni jog I. Bevezetés a kánoni jogba. A kánoni jog forrásai. Személyi jog. II. Igazgatási jog, eljárási jog, büntetőjog.* Budapest, Szent István Társulat. 771, 988. ISBN nincs.

BEÖTHY Ákos (1900-1906): *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Politikai tanulmány I-II/1-2.* Budapest, Athenaeum. 895, 583, 308. ISBN nincs.

BODA László (1980): *Erkölcsteológia I. A keresztény erkölcsi hivatás alapkérdései. Az erkölcsteológia fogalmának, a keresztény élethivatásnak, a személyes cselekvésnek, az erkölcsi normáknak, valamint az erénynek és a bűnnek értelmezése a II. Vatikánum szellemében. II. A keresztény élet három alaperénye. A hit, a remény, és a szeretet kegyelemből fakadó személyi értékeinek, valamint a velük szemben elkövetett bűnöknek mai értelmezése. III. A keresztény vallásosság. Az Isten előtti felelősségből fakadó vallásos magatartás személyi értékeinek és alapformáinak értelmezése, valamint az ellene elkövetett bűnök. IV. A keresztény felelősség a tulajdonnal, az emberi személy testi és lelki épségével, valamint az ételben, italban és nemiségben szükséges önfegyelemmel kapcsolatban.* Budapest, Katolikus Teológiai Főiskola. 163, 115, 109, 146. ISBN nincs.

BOROS Anita – LENTNER Csaba – NAGY Vitéz (2022a): A fenntarthatóság új szempontjai: a nem pénzügyi jelentések európai gyakorlatának elemzése. *Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly*, 2022/2. sz. 186-200. ISSN 0031-496X

BOROS Anita – LENTNER Csaba – NAGY Vitéz (2022b): New Aspects of Sustainability. Analysis of the European Practice of Non-Financial Report. *Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly*, 2022/2. 181-195. ISSN 0031-496X

BUKOVICS István (2014): *A fenntartható közigazgatás elmélete.* Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest. 238. ISBN 978-615-5305-32-0

BUKOVICS István (2015): A fenntartható „jó állam” paradigmája. *Polgári Szemle*, 2015/3-6. sz. 40-64. ISSN 1786-6553

CICERO, Marcus Tullius (1995): *Az állam*. Ford., bev. tan., jegyz.: HAMZA Gábor, a Somnium Scipionist ford.: HAVAS László. Budapest, Akadémiai Kiadó. 218. ISBN 978-963-0597-07-4

CLARK, Grahame (1975): *A világ őstörténete*. Ford.: SÁRKÁNY Mihály, lekt.: ECSEDY Csaba. Budapest, Gondolat. Társadalomtudományi könyvtár. 446. ISBN 963-280-235-7

CONCHA Győző (1888): *Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában*. [Szőkfoglaló értekezés MTA I. tagság elnyerése alkalmából, elhangzott: 1887. november 7-én]. Budapest, MTA-Athenaeum. 32. Értekezések a társadalmi tudományok köréből IX. köt. 8. füzet. ISBN nincs.

CONCHA Győző (1895a): A szuverén akarat önálló felfogásai. In: CONCHA Győző: *Politika I. Alkotmánytan*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár). 272-302. ISBN nincs.

CONCHA Győző (1895b): Világállam. In: CONCHA Győző: *Politika I. Alkotmánytan*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár). 67-68. ISBN nincs.

CONCHA Győző (1895c): Az államok szuverénítésének kölcsönös megkötése és részbeli egyesülése. Az államok viszonya egymáshoz. In: CONCHA Győző: *Politika I. Alkotmánytan*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár). 581-610. ISBN nincs.

CONCHA Győző (1895d): Az állam keletkezése. In: CONCHA Győző: *Politika I. Alkotmánytan*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár). 205-215. ISBN nincs.

CSATH Magdolna (2020a): Gazdasági fenntarthatóság: a gazdasági szerkezet szerepe. In: CSATH Magdolna – HORVÁTH Klaudia – NAGY Balázs – TAKSÁS Balázs: *A fenntarthatóság árnyalatai* (szerk.: CSATH Magdolna). Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 13-58. ISBN 978-963-5313-08-2 (nyomtatott) ISBN 978-963-5313-09-9 (elektronikus) ISBN 978-963-5313-10-5 (e-PUB)

CSATH Magdolna (2020b): Bevezető gondolatok. In: CSATH Magdolna – HORVÁTH Klaudia – NAGY Balázs – TAKSÁS Balázs: *A fenntarthatóság árnyalatai* (szerk.: CSATH Magdolna). Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 11-12. ISBN 978-963-5313-08-2 (nyomtatott) ISBN 978-963-5313-09-9 (elektronikus) ISBN 978-963-5313-10-5 (e-PUB)

CSERHÁTI József – FÁBIÁN Árpád szerk. (1986): *A II. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai*. Budapest, Szent István Társulat. 589. ISBN 963-360-643-8

DEÁK Péter (2019): Néhány észrevétel a házastársak közötti lopás római jogi megítéléséhez – elkövetői alakzatok a D. 25,2 (De actione rerum amotarum) titulusában. In: BOÓC Ádám – SÁNDOR István (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Közjegyzői Akadémiai Kiadó. 63-68. ISBN 978-615-8094-35-8

DE COULANGES, Numa-Denis Fustel (1883): *Az ősi község. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról, és intézményekről*. Ford.: BARTAL Antal. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadóhivatala. 609. ISBN nincs.

URL: real-eod.mtak.hu/3071/1/MTA_Konyvek_108484.pdf (letöltve: 2023.08.15.).

DE COULANGES, Numa-Denis Fustel (2003) [1883]: *Az antik városállam. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról, és intézményekről.* Szerk.: HAMZA Gábor; ford.: BARTAL Antal. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 621. ISBN nincs.

DE LAVALEYE, Émile (1897-1898): *A tulajdon kezdetleges alakjai I.-II.* Ford.: BARTHA Béla – PULSZKY Ágost. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. ISBN nincs.

DIÓS István ford. (2002): *A Katolikus Egyház katekizmusa. A latin mintakiadás fordítása.* Budapest, Szent István Társulat. 863. ISBN 963-361-403-1

DUMASFILS, Alexandre (1880): *La question du divorce.* Paris, Calmann Levy. ISBN nincs.

DUTTON, Michael R. (1992): *Policing and Punishment in China. From Patriarchy to 'the People.'* Cambridge, Cambridge University Press. 391. ISBN 0 521 40097 X

DÜMMERTH Dezső (1977): *Az Árpádok nyomában.* Szerk.: SIMÓNÉ AVAROSY Éva, lekt.: LÁSZLÓ Gyula-KOMJÁTHY Miklós, védőborító- és kötéster: KADOSA László, előzék: BICZÓ Tamás. Budapest, Panoráma. 510. ISBN 963-243-079-4 Utazások a múltban és a jelenben.

ECSEDY Ildikó (1987): *A kínai állam kezdetei.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 406. ISBN 963-05-3668-4 Keleti Könyvtár.

ENGELS, Friedrich (1970) [1884]: *A család, a magántulajdon, az állam eredete.* Lewis H. Morgan kutatásai nyomán. In: Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Szerkesztősége (s.a.r.): *Karl Marx és Friedrich Engels művei 21. 1883-1889.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 21-157. ISBN nincs.

ERDÉLYI Ágnes (1993): *Max Weber Amerikában.* Budapest, Scientia Humana. 210. ISBN 6-8471-07-7 Filozófia [sorozat].

ERDŐ Péter (1998): *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés.* Szerk.: RIHMÉR Zoltán. Szent István Társulat, Budapest. Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. I. Institutiones 3. ISBN 9633-361-007-9

ERDŐ Péter szerk., ford., magy. (2001): *Az Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal.* Budapest, Szent István Társulat. Negyedik, javított és bővített kiadás. 1248. ISBN 963-361-245-4

ERDŐ Péter – SZUROMI Szabolcs Anzelm átd. (2014): *Egyházjog.* Szent István Társulat, Budapest. Ötödik, átdolgozott kiadás. 894. ISBN 978-963-2772-56-1

FERRARIS, Lucio - MIGNE, Jacques-Paul s.a.r., átd. (1863): *Prompta bibliotheca canonica, juridica, moralis, theologica, nec non ascetica, polemica, rubricistica, historica I. A-B. II. C. III. D-F. V. L-O. VI. P-Z.* Paris, Migne. ISBN nincs.

FÖLDI András – HAMZA Gábor (1996): *A római jog története és intézményei. Brósz Róbert és Pólay Elemér tankönyvének alapulvételével írta ---.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 682. ISBN 963-187-509-1 Első kiadás.

FRAZER, James G. (1965): *Az aranyág.* Ford.: BODROGI Tibor-BÓNIS György. Vál., bev.: BODROGI Tibor. Lekt.: ORTUTAY Gyula. Budapest, Gondolat Kiadó. 440. ISBN nincs.

FUCHS, Wilhelm (1912): *Az erkölcsök története az újkorban I. A renaissance. II. A gáláns kor. III. A nagyforradalomig.* Ford.: BÁLINT Lajos – GERGELY Győző – KARINTHY Frigyes – RELLE Pál – VAJDA Ernő. Budapest, Új Irodalmi Könyvkiadóvállalat – Hedvig Sándor Könyvnyomdája. ISBN nincs.

GASPARRI, Pietro előszó, jegyz., mutatókat írta (1918): *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. Praefatione et indice analytico-alphabetico ab ---.auctus.* Roma, Typis Polyglottis Vaticanis. lxxi, 1386. ISBN nincs.

GASPARRI, Pietro előszó, mutatókat írta (1919): *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. Praefatione, fontium annotationis et indice analytico-alphabetico ab ---.auctus.* Roma, Typis Polyglottis Vaticanis. lxxi, 916. ISBN nincs.

GASPARRI, Pietro szerk., összeáll. – SERÉDI, Jusztinián szerk., gyűjt., bev. tan. (1923-1939): *Codicis Iuris Canonici Fontes I. Concilia Generalia – Romani Pontifices 1. Usque ad annum 1745. N. 1-364. (Gasparri) II. Romani Pontifices 2. A. 1746-1785. N. 365-544. (Gasparri). III. Romani Pontifices 3. A. 1867-1917. N. 545-713. (Gasparri). IV. Curia Romana 1. S. C. S. Off. – S. C. Ep. et Reg. No. 714-2055. (Gasparri). V. Curia Romana 2. S. C. Consist. – S. C. de Sacramentis – S. C. C. A. 1573-1760. No. 2056-3704. (Gasparri). VI. Curia Romana 3. S. C. Concilii An. 1761-1917. S. C. Super Statu. Regul. – S. C. de Religiosis. No. 3705-4427. (Gasparri). VII. Curia Romana 4. S. C. de Prop. Fide. – S. C. Indulg. – S. C. Indicis – S. R. C. A. 1588-1790. No. 4428-5822. (Serédi) VIII. Curia Romana 5. S. R. C. A. 1804-1917. – S. S. C. C.: Caerem. Neg. Eccl. Extr. – Stud. Semin. – Poenit. Ap. Secr. Stat. – Secr. Brev. – Reg. Curiae Rom. Vicar. Urb. N. 5823-6464. (Serédi). IX. Tabellae [Indices] (Serédi). Roma, Typis Polyglottis Vaticanis. ISBN nincs. URL: <https://archive.org/details/CICF-Gasparri> (Letöltve: 2023.08.15.).*

GELENCSÉR Dániel (2021): A szegényjog mint a társadalmi fenntarthatóság procedurális eszköze. – Nemzeti hagyományok vs. európai uniós vívmányok. In: GELENCSÉR Dániel – GOMBOS Katalin – HIDEG István Milán - SELNICEAN László: *Unió polgári eljárásjogi vívmányok a társadalmi fenntarthatóság szolgálatában.* Szerk.: GELENCSÉR Dániel – SELNICEAN László. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 51-96. ISBN 978-963-531-411-9 (nyomtatott) ISBN 978-963-531-412-6 (elektronikus PDF) ISBN 978-963-531-413-3 (ePUB)

GELENCSÉR Dániel – GOMBOS Katalin – HIDEG István Milán - SELNICEAN László (2021): Előszó. In: GELENCSÉR Dániel – GOMBOS Katalin – HIDEG István Milán - SELNICEAN László: *Unió polgári eljárásjogi vívmányok a társadalmi fenntarthatóság szolgálatában.* Szerk.: GELENCSÉR Dániel – SELNICEAN László. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 9-10. ISBN 978-963-531-411-9 (nyomtatott) ISBN 978-963-531-412-6 (elektronikus PDF) ISBN 978-963-531-413-3 (ePUB)

GOMBOS Katalin (2021): A társadalmi fenntarthatóság és az uniós polgári eljárásjog kapcsolatáról általában. – Bevezetés. In: GELENCSÉR Dániel – GOMBOS Katalin – HIDEG István Milán - SELNICEAN László: *Unió polgári eljárásjogi vívmányok a társadalmi fenntarthatóság szolgálatában.* Szerk.: GELENCSÉR Dániel – SELNICEAN László. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest. 11-50. ISBN 978-963-531-411-9 (nyomtatott) ISBN 978-963-531-412-6 (elektronikus PDF) ISBN 978-963-531-413-3 (ePUB)

HAMZA Gábor – KÁLLAY István (1979): *De diversis regulis iuris antiqui. A Digesta 50.17. regulái (latinul és magyarul). Kézirat.* Lekt.: BRÓSZ Róbert. Budapest, Tankönyvkiadó. 45. ISBN nincs. Második, változatlan utánnomás.

HAMZA Gábor (1985): *Jogösszehasonlítás és antikvitás.* Lekt.: VISKY Károly. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. ISBN 963-221-504-4

HAMZA Gábor (1995): Cicero De re publica-ja és az antik állambölcselet. In: CICERO, Marcus Tullius (1995): *Az állam.* Ford., bev. tan., jegyz.: HAMZA Gábor, a Somnium Scipionist ford.: HAVAS László. Budapest, Akadémiai Kiadó. 9-56. ISBN 978-963-0597-07-4

HAMZA Gábor (2002): *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján.* Szerk.: BOÓC Ádám, név- és címmutató szerk.: HOFFMAN István. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 362. ISBN 963-19-0336-2 Első kiadás.

HAMZA Gábor (2018): Tótváradi Kornis Károly (Carlos Kornis de Totvárad) életútja és tudományos munkássága. *Jogelméleti Szemle* 2018/2. 211-213.

HAMZA Gábor (2022): *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján.* Szerk.: DEÁK Péter, lekt.: FÖLDI András, idegen nyelvű szöveggel közrem.: Z. HÉJAS Eszter. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 488. ISBN 978-615-6484-11-6 Második kiadás.

HARKÁNYI Ede (1907): *Babonák ellen. Kísérlet az erkölcsi világ gazdasági alapjainak meghatározására.* Budapest, Grill Károly. ISBN nincs. URL: https://mtda.hu/books/babonak_ellen.pdf (Letöltve: 2023.08.15.).

HARMATHY Attila (2019): A tulajdonjog változásáról. In: BOÓC Ádám – SÁNDOR István (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére.* Budapest, Közjegyzői Akadémiai Kiadó. 145-148. ISBN 978-615-8094-35-8

HÁRSFAI Katalin (2006): *Egyházi eljárásjog.* Budapest, Szent István Társulat. 388. ISBN 963-361-879-9 Instituti Postgradualis Iuris Canonici. *Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae.* II. Manualia 2.

HEGEDÜS Lóránt (1935): Concha Győző Politikája. In: *Concha Győző ig.[azgatósági] és t.[iszteleti] tag emlékezete.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 75-97.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1971) [1820]: *A jogfilozófia alapvonalai, avagy a természetjog és államtudomány vázlata.* Ford., utószó, jegyz.: SZEMERE Samu, ford. egybev.: ERDEI László - PESCHKA Vilmos. Budapest, Akadémiai Kiadó. 381. ISBN nincs. Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Írók Tára Új Folyam XXXIII. (Sorozatszerk.: MÁTRAY László – SZIGETI József).

HERZOG, Roman (1999): *Ősi államok. A hatalomgyakorlás eredete és formái.* Szerk.: KÁLLÓI Judit, ford.: PATAY-HORVÁTH András, lekt.: SZÁNTÓ Tamás. Budapest, Corvina. 281. ISBN 963-13-4755-9

HERZOG, Roman (2003) [1971]: Az államkapcsolatok. Ford.: FODOR Bea. In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Államtan*. Vál.: CS. KISS Lajos - CSERNE Péter - JAKAB András – PÉTERI Zoltán – SZIGETI Péter – SZILÁGYI Péter, jegyz.: JAKAB András – PAKSY Máté – RIGÓ Anett – TAKÁCS Péter, életr.: JAKAB András. Budapest, Szent István Társulat. 847-866. ISBN 963-361-475-9

HUG, Gall Joseph (2023) [1896]: *Die christliche Familie im kampfe gegen feindliche Mächte. Vorträge über christliche Ehe und Erziehung*. Freiburg [im Breisgau], Universitätsbuchhandlung B. Veith. viii, 405. ISBN 978-0837-0698-52 [elektronikus kiadás]. URL: <https://www.worldcat.org/title/688534044> (Letöltve: 2023.08.15.).

JANY János (2016): *Jogi kultúrák Ázsiában. Kultúrtörténet, jogtudomány, mindennapok*. Budapest, Typotex. 705. ISBN 978-963-279-882-0. Panta-Pázmány Nemzetközi Tanulmányok 5.

JANY János (2021): *A világ jogrendszerei. Civilizációelmélet és jogtudomány*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 352. ISBN 978-963-531-539-1

KESERŰ Barna Arnold (2019): A fenntartható fejlődés fogalmi kialakulása és különböző jelentéssíkjai. In: KESERŰ Barna Arnold: *A fenntartható fejlődés hatása a szellemi tulajdonvédelem rendszerére*. Lekt.: MENYHÁRD Attila. Budapest, Dialóg Campus. 15-86. ISBN 978-615-6020-48-2 (nyomtatott) ISBN 978-615-6020-49-9 (elektronikus)

KISS Ferenc (2001): A fenntartható fejlődés mutatói. In: WEBSTER, Ken – KISS Ferenc (szerk.): *A környezet védelmétől a fenntarthatóság felé*. Ford.: TESKI Tibor, lekt.: HAVAS Péter – KOI Balázs. Nyíregyháza, Bessenyei György Könyvkiadó. 57-82. ISBN 963-9385-06-9

KOI Gyula (2013): *Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája Zsoldos Ignác (1803-1885) Récsi Emil (1822-1864) Concha Győző (1846-1933). Magyary Zoltán (1888-1945)*. Lekt.: SCHWEITZER Gábor – TAMÁS András. Budapest, Nemzeti Közszerzői Intézet. 178. ISBN 978-615-5344-41-1

KOI Gyula (2014): *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kameralisztika időszakától a Magyary-iskola koráig*. Lekt.: PATYI András – TAMÁS András. Lektor: TAMÁS András. Budapest, Nemzeti Közszerzői Intézet és Tankönyvkiadó Zrt. 487. ISBN 978-615-5344-64-0

KOI Gyula (2022): Közigazgatás-tudomány. In: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÖK Gábor (szerk.) – BALÁZS István (rovatszerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Budapest, HVG-Orac – Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet. 1-28. URL: <https://ijoten.hu/uploads/kozigazgatas-tudomany.pdf> (Letöltve: 2023.08.15.).

KOI Gyula (2023a): Magyar közigazgatás-tudomány. In: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÖK Gábor (szerk.) – BALÁZS István (rovatszerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Budapest, HVG-Orac – Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet. 1-29. URL: <https://ijoten.hu/szocikk/a-magyar-kozigazgatas-tudomany> (Letöltve: 2023.08.15.).

KOI Gyula (2023b): A közigazgatásban alkalmazott nem közigazgatási jog. In: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÖK Gábor (szerk.) – BALÁZS István (rovatszerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Budapest, HVG-Orac – Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet. 1-40. URL: <https://ijoten.hu/szocikk/a-kozigazgatásban-alkalmazott-nem-kozigazgatási-jog> (Letöltve: 2023.08.15.).

KORNIS, Károly [KORNIS DE TOTVÁRAD, Carlos] (1858-1859): *O casamento o direito do poder temporal em negocios de casamentos. Dissertação juridico-historico-theologico em duas partes I. Parte primeira juridico-historica: apresenta argumentos do direito natural, os costumes e leis matrimoniaes de quasi todos os povos da antiguidade; com refutação da primeira these do Ilmo. e Revmo. Sr. Conego Joaquim Pinto de Campos II. Parte segunda theologico-historica em dous capitulos. Capitulo primeiro: Apresenta argumentos do evangelho, dos actos e das epistolas dos apóstolos, e dos escriptos dos primeiros padres do christianismo, da doutrina dos differentes theologos e da historia ecclesiastica*. Rio de Janeiro, E. & H. Laemmert. 95. ISBN nincs.

KORNIS, Károly [KORNIS DE TOTVÁRAD, Carlos] (1862): *Das neue Ehe-Gesetz in Brasilien, nebst einer Darstellung der beiden Vorschläge der Regierung und der sonstigen*. Hamburg, Hoffmann und Campe, 95. ISBN nincs.

KOSUTÁNYI Ignác (1911): *A magyarországi egyházak alkotmányának és közigazgatási jogának rövid foglalata*. Kolozsvár, Lepage Lajos. ISBN nincs.

KŐRÖSI Csaba (2020): Előszó. In: CSATH Magdolna – HORVÁTH Klaudia – NAGY Balázs – TAKSÁS Balázs: *A fenntarthatóság árnyalatai*. (Szerk.: CSATH Magdolna). Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 7-10. ISBN 978-963-5313-08-2 (nyomtatott) ISBN 978-963-5313-09-9 (elektronikus) ISBN 978-963-5313-10-5 (e-PUB)

KRÁNITZ Mihály (1999-2000): *Alapvető hittan I. Kinyilatkoztatás, vallás, vallások. II. Jézus Krisztus személye. III. Az egyház*. Szövegszerk.: FARKAS Olivér - HAZSLINSZKY Gábor – KRÁNICZ Zoltán - SZOPKÓ Márk. Nyelvi lekt.: RUZSICZKY Éva. Budapest, Szent István Társulat. 282, 256, 264. ISBN 963-361-193-8 ISBN 963-361-094-X ISBN 963-361-103-2 A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának kiadványai.

KRISZTICS Sándor (1914): *Nemzet és állam. A keletkezés, fejlődés, viszony szempontjából*. Budapest, Grill Károly. 344. ISBN nincs.

KRUPSKAJA, Nadežda Konstantinova (1952): *Válogatott pedagógiai tanulmányok*. (Ford.: LOMB Kató). Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest. 374. ISBN nincs. Szocialista nevelés könyvtára 52.

LAMPÉ Ágnes (2023): Lezsák Sándor: Hadüzenet nélküli háborúban élünk. [Interjú Lezsák Sándorral]. 24.hu 2023.06.27. URL: <https://24.hu/belfold/2023/06/27/lezsak-sandor-interju-orusz-ukran-haboru-fidesz-ellenzek/> Letöltés: 2023.08.15.

LENIN, Vladimir Il'ič (1966) [1904]: *Egy lépés előre, két lépés hátra. (N. Lenin válasza Rosa Luxemburnak)*. In: Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Szerkesztősége (s.a.r.): *V. I. Lenin összes művei 9. 1904. július-1905. március*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 36-47. ISBN nincs.

LENIN, Vladimir Il'ič (1978) [1904]: *Egy lépés előre, két lépés hátra. (Pártunk válsága)*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 290. ISBN 963-09-1109-6 A Marxizmus-Leninizmus Kiskönyvtára 3.

LENIN, Vladimir Il'ič (1980a) [1918a]: A Honvédelmi Tanács Tüzelőanyag Bizottságának határozattervezete (1918. december 2.). In: Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Szerkesztősége (s.a.r.): *V. I. Lenin összes művei 54. Levelek 1921. november-1923. március*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 427-428. ISBN nincs.

LENIN, Vladimir Il'ič (1980b) [1918b]: Megjegyzések a rögzített gabonaárak kérdésében (1918. augusztus 5. vagy 6.). In: Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Szerkesztősége (s.a.r.): *V. I. Lenin összes művei 54. Levelek 1921. november-1923. március*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. ISBN nincs.

LENTNER Csaba (2022a): Fenntarthatóság az új geopolitikai erőterben. *Polgári Szemle*, 2022/1-3. sz. 7-9. ISSN 1786-6553

LENTNER Csaba (2022b): Sustainability in a New Geopolitical Power Sector. *Polgári Szemle*, Vol. 18. No. 1-3. 10-13. ISSN 1786-6553

MAINE, Henry Sumner (1875): *A jog őskora, összeköttetése a társadalom alakulásának történetével, s viszonya az újkori eszmékhez*. Ford., bev., jegyz.: PULSZKY Ágost. Budapest, Magyar Tudományok Akadémia Könyvkiadóhivatala. 443, (1). ISBN nincs.

MAINE, Henry Sumner (1997) [1875]: *Az ősi jog összefüggése a társadalom korai történetével és viszonya a modern eszmékkel*. Szerk.: PALKÓ István, ford.: SÁRKÁNY Mihály, lekt.: HAMZA Gábor, kötetsterv: JÁSZS. Gábor. Budapest, Gondola '96 Kiadó és Kereskedelmi Kft. 237. ISBN 963-8575-11-5

MARX, Karl (1957) [1844]: A hegeli jogfilozófia kritikájából. A hegeli államjog kritikája (261-313. §). In: Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Szerkesztősége (s.a.r.): *Marx Engels Művei I*. Budapest, Kossuth. 203-338. ISBN nincs. Karl Marx és Friedrich Engels Művei I.

MAUPIED, François Louis Michel – MIGNE, Jacques-Paul s.a.r. (1861): *Juris canonici universi, per faciliorem methodum ad veram praxim sincere redacti: compendium ex probatissimis auctoribus catholicis* III. *De personis*. IV. *De rebus*. V. *De judiciis*. Paris, Migne. ISBN nincs.

MONTESQUIEU, Charles-Louis (1748): *De l'esprit des loix I-III*. Genève, Barillot & Fils. 1168. ISBN nincs.

IFJ. MÉSZÖLY Gedeon ford. (1939): *Justinianus Institutiói*. Budapest, Egyetemi Könyvkereskedés. ISBN nincs.

MORGAN, Lewis H. (1961) [1907]: *Az ősi társadalom*. Ford.: BODROGI Tibor – BÓNIS György, bev. tan.: BODROGI Tibor, bev. tan.-t lekt.: ORTUTAY Gyula, ford. ell.: SZALAI Sándor. Budapest, Gondolat. 451. ISBN nincs.

MOSHEIM, Johann Lorenz – MILLER, Johann Peter (1735-1770): *Sittenlehre der Heiligen Schrift* I-IX. Göttingen - Halle – Helmstädt – Leipzig, Christian Friedrich Weygand. (1), (6), (16), 574, (31); (10), (28), 538, (42); (10), (1), (7), 536, (1), (5); (45); 512, (56); (10), 545, (4), (16); (30), (2), 668; 697; 592; (41), 1, 644. ISBN nincs. URL: https://www.prdl.org/author_view.php?a_id=514 (Letöltve: 2023.08.15.).

MOZIN, Dominique Joseph (1808): *La correspondance familière, ou choix de lettre assortie, aux diverses situations de la vie, extraits des meilleurs auteurs anciens ou modernes, nationaux.* Tübingen, J. C. Cotta. ISBN nincs.

MURPHY JR., Cornelius F. (1999): *Theories of world governance. A study in the history of ideas.* Washington, D.C., The Catholic University of America Press. 196. ISBN 0-8132-0955-2 (kemény kötés) ISBN 0-8132-0937-4 (puha kötés)

MÜLLER Lajos (1926): *A római index. Nevezetesebb tiltott könyvek jegyzéke. A könyvbírálatról és a könyvtalomról szóló legújabb egyházi törvények ismertetésével.* Budapest, Magyar Kultúra Kiadó. Első (magyar nyelvű) kiadás. ISBN nincs. Katolikus Kultúrkönyvtár VII.

MÜLLER Lajos (1932): *A római index. Nevezetesebb tiltott könyvek jegyzéke. A könyvbírálatról és a könyvtalomról szóló legújabb egyházi törvények ismertetésével.* Budapest, Magyar Kultúra Kiadó. Második (magyar nyelvű) kiadás. ISBN nincs. Katolikus Kultúrkönyvtár VII.

N.N. (1785): *Is est wahr die k. k. Verordnungen in Ehesachen dem Sakramente entgegen stehen?* Wien, Johann Thomas Edlen von Trattner. ISBN nincs.

N.N. (1896): *Az észjog zsebkönyve. Egyetemi előadásjegyzeteiből összeállította --.--.* Budapest, Politzer Zsigmond. 80. ISBN nincs.

PETERS, Edward (2023a): Topical Commentaries of the 1917 Code. URL: www.canonlaw.info/canonlaw_cites17top.htm (Letöltve: 2023.08.15.).

PETERS, Edward (2023b): Resources for Canonical study of the First Vatican Council. URL: www.canonlaw.info/catholicissues_VC1.htm (Letöltve: 2023.08.15.).

PETERS, Edward (2023c): Reading footnotes for the 1917 Code. URL: www.canonlaw.info/canonlaw_17fontes.htm (Letöltve: 2023.08.15.).

PÉTER Zsolt (2002): *Gyakorlati jogtan. (Amit mindig is tudni akartál a jogról...).* A jog általános dogmatikája. Budapest, Petrocelli Alapítvány Kiadó. (2), (8), 323, xx, (10), (2), (2). ISBN nincs.

PIONTKOVSKIJ, Andrej Andrejevič (1972) [1948]: *Hegel állam- és jogbölcselete és büntetőjogi elmélete.* Ford.: DÉCSI Gyula, lekt.: PESCHKA Vilmos. Budapest, Akadémiai Kiadó. (1898-1973) 424. ISBN nincs.

PIONTKOVSKIJ, Sergej Andrejevič közread. (1988): Harccal véd meg jogaidat! Pétervár valamennyi szociálforradalmárához. In: KUN Miklós (szerk.) (1988): *1917. Egy év krónikája.* Ford.: HANGAY Sándor – HITSEKER Mária – KUN Miklós – MOHAROS Éva – SEBES Katalin – ZALAI Edvin, ford. egybev.: KÁRPÁTI György – KUN Miklós – SEBES Katalin – SZABÓ Magdolna. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 262-262. (1891-1937) ISBN 963-09-3214-8

PUSKELY Mária (2004): *A keresztény Európa szellemi gyökerei. Az öreg földrész hagiográfiája.* Szerk.: KEMÉNY András, lekt.: MAROS M. Ladiszló – TAKÁCS László. Budapest, Kairosz. 736. ISBN 963-9568-18-X

PÜTTER, Karl Theodor (1846): *Der Inbegriff der Rechtswissenschaft oder Juristische Encyclopedie und Methodologie.* Berlin, G. Reimer. xxxvi, 321. ISBN nincs.

RÉVAY József (1988) [1940]: *Az erkölcs dialektikája.* Pécs, Baranya Megyei Könyvtár. 191. ISBN 963-727-206-2. Pannónia könyvek [15.]

RIEHL, Wilhelm Heinrich (1861): *Die Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen Sozialpolitik III. Die Familie.* J. G. Cotta, Stuttgart. URL: <https://www.worldcat.org/title/1189155493> (Letöltve: 2023.08.15.).

RIXER Ádám (2013): *A köz természete. Új irányok a közigazgatásban és a közigazgatástudományban.* Budapest, Patrocinium. 205. ISBN 978-615-5337-32-1

RIXER Ádám (2020): *A magyar közigazgatási jogtudomány értékelésének szempontjai.* Budapest, KRE ÁJK Lőrincz Lajos Kutatóműhely. 234. ISBN 978-963-5313-46-4 (nyomtatott) ISBN 978-963-5313-47-1 (elektronikus) ISBN 978-963-5313-48-8 (e-PUB)

SCHANDA Balázs (2000): *Magyar állami egyházjog.* Budapest, Szent István Társulat. 224. ISBN 963-361-134-2 Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici. Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. I. Institutiones 4.

SHUKHAREVA-BUELL, Natalya N. (2003): *Biologically active substances of Protozoa.* Dordrecht, Springer. 112. ISBN 978-1-4020-1281-5 (kemény kötés) ISBN 978-94-010-3787-7 (puha kötés) ISBN 978-94-007-1088-7 (e-Book)

SIEGLE, Bernard A. (1973): *A Commentary on the Code of Canon Law in the light of Vatican II and the ecumenical age. Marriage Today.* New York City, Alba House. 347. ISBN 0-8189-0253-1 Második kiadás.

SIKLÓSI Iván (2021): *Római magánjog I. Külső történet, alapfogalmak, és továbbélés. Eljárásjog. Személyi jog és családjog. Dologi jog. II. Kötelmi jog és jogügyleti tan. Öröklési jog.* Szerk., szöveggond., forrásmut., tárgymut. közrem.: DEÁK Péter. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem. 1981. ISBN 978-963-3123-15-7

SIPOS István – GÁLOS László (1954): *Enchiridion Iuris Canonici ad usum scholarum et privatorum.* Roma [Città del Vaticano], Orbis Catholicus – Herder. 913. ISBN nincs.

SIPOS István – GÁLOS László (1960): *A katolikus házasságjog rendszere.* Budapest, Szent István Társulat. 669. ISBN nincs.

SLEUMER, Albert (1956): *Index Romanus. Verzeichnis sämtlicher auf dem römischen Index stehenden deutschsprachlichen Bücher desgleichen aller wichtigen fremdensprachlichen Bücher seit dem Jahre 1750. Zusammengestellt auf Grund der neuesten vatikanischen Ausgabe sowie mit ausführlicher Einleitung versehen von --.-- Mit kirchlicher Genehmigung.* Osnabrück, Julius Jonscher. ISBN nincs. Tizenegyedik, bővített kiadás.

SONNENFELS, Joseph - BEKE Farkas ford.-átd. (1823): *Principia politiae, commercii, et rei aerae. E germanicis lucubrationibus...latine reddita Wolfgango Beke I-III*. Pozsony, Belnay. viii, 342,339, 326. ISBN nincs.

STAPFER, Johann Friedrich (1746-1753): *Grundlegung zur wahren Religion I-XII*. Zürich, Heidegger und Comp. 738, 768, 952, 664, 684, 696, 686, 714, 654, 804, 808, 930.

STEINBERG, Isaak Zacharovič– TRUTOVSKIJ, Jevgenij Jevgenevič (1988): Az Igazságügyi Népbiztosság és Helyi Önkormányzati Népbiztosság utasítása házasságkötéseket és születéseket nyilvántartó osztályok létrehozásáról. In: KUN Miklós (szerk.) (1988): *1917. Egy év krónikája*. Ford.: HANGAY Sándor – HITSEKER Mária – KUN Miklós – MOHAROS Éva – SEBES Katalin – ZALAI Edvin, ford. egybev.: KÁRPÁTI György – KUN Miklós – SEBES Katalin – SZABÓ Magdolna. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 653-654. ISBN 963-09-3214-8

SUMNER, William Graham (1978) [1906]: *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Ford.: FÉLIX Pál, utószó: KULCSÁR Kálmán, lekt.: KULCSÁR Kálmán – SÁRKÁNY Mihály, ford. ell.: SÁRKÁNY Mihály. Budapest, Gondolat. 995. ISBN 963-280-473-2 Társadalomtudományi Könyvtár.

SZABÓ Imre (1976): A hegeli államjog kritikájáról és „A zsidókérdéshez” című írásról. In: SZABÓ Imre: *Előadások Marxról és a jogról*. Szakmilag ell.: PESCHKA Vilmos. Budapest, Gondolat. 67-88. ISBN 963-280-386-8

SZILÁGYI Péter (2001): *Jogi alaptan*. Budapest, Osiris. 326. ISBN 963-379-339-4

SZILÁGYI Péter (2013): *Jogbölcselet és jogi dogmatika. Tanulmányok a jogelmélet köréből*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem. 330. ISBN 978-963-3121-46-7

SZMODIS Jenő (2005): *A jog realitása. Az etruszk vallástól a posztmodern jogelméletig*. Budapest-Győr, Kairosz. 307. ISBN 963-7510-48-6

SZÜCS Jenő (1981): Vázlat Európa három történelmi régiójáról. *Történelmi Szemle*, 1981/3. sz. 313-359.

SZÜCS Jenő (1983): *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Budapest, Magvető. 136. ISBN 963-271-953-0 Gyorsuló idő [sorozat].

SZÜCS Jenő – HANÁK András (1986): *Európa régiói a történelemben*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet – Országos Pedagógiai Intézet. 32. ISBN nincs. Előadások a Történettudományi Intézetben 3.

TAKSÁS Balázs (2020): A fenntarthatóság nemzetközi mutatószámrendszerei. In: CSATH Magdolna – HORVÁTH Klaudia – NAGY Balázs – TAKSÁS Balázs: *A fenntarthatóság árnyalatai*. (Szerk.: CSATH Magdolna). Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 115-164. ISBN 978-963-5313-08-2 (nyomtatott) ISBN 978-963-5313-09-9 (elektronikus) ISBN 978-963-5313-10-5 (e-PUB)

THÓT László (1908): *Az istenítéletekről. Különös tekintettel hazánkra*. Budapest – Zombor, [Kunossy, Szilágyi és Társa] – Bosnyák [Ernő] Nyomda. 74, (1). ISBN nincs.

TOMKA Ferenc (2001): *Találkozás a kereszténységgel. Bértálcázók és katekumenek*. Budapest, Szent István Társulat. 388. ISBN 960-361-163-6.

ULJANOVA, Anna Ilyična (1946): *Lenin gyermekkorára és iskolaévei*. Szabadka, Híd Könyvkiadó. Ifjúsági Könyvtár I. ISBN nincs.

UTASI Anett (2019): Béke, igazság, és erős intézmények. In: UTASI Anett (szerk.): *Földünk állapota a fenntartható fejlődési célok tükrében*. Veszprém, Pannon Egyetem Környezetmérnöki Intézet. 163-172. ISBN 978-963-3961-33-9. Harmadik, átdolgozott kiadás.

VALKÓ Ödönné – VIDA Sándor összeáll. (1976): *V. I. Lenin összes műveinek címmutatója*. Budapest, MSZMP Politikai Főiskola. 232. ISBN 963-7011-06-04 MSZMP Politikai Főiskolája Könyvtárának Bibliográfiai Füzetek.

VERETENNIKOV, Nikolaj Ivanovič (1949): *Lenin gyermekkorára*. Ford.: BOTOS Imre, ill.: DAVIDOVA, Aleksandra. Budapest, Franklin. ISBN nincs.

WEBER, Max (2003) [1911-1920]: A racionális állam. Államszociológiai töredék. Ford.: KEMÉNY István - JÓZSA Péter. In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Államtan*. Vál.: CS. KISS Lajos - CSERNE Péter - JAKAB András – PÉTERI Zoltán – SZIGETI Péter – SZILÁGYI Péter; jegyz.: JAKAB András – PAKSY Máté – RIGÓ Anett – TAKÁCS Péter, életr.: JAKAB András. Budapest, Szent István Társulat. 38-70. ISBN 963-361-475-9

WEBSTER, Ken – KISS Ferenc szerk. (2001): *A környezet védelméről a fenntarthatóság felé*. Ford.: TESKI Tibor, lekt.: HAVAS Péter – KOI Balázs. Nyíregyháza, Bessenyei György Könyvkiadó. 213. ISBN 963-9385-06-9

WESTHEIDE, Wilfried Reinhard (2006): *Spezielle Zoologie I. Einzeller und Wirbellose Tiere*. Heidelberg, Spektrum Akademischer Verlag. ISBN 978-3-642-34695-8

ZALAI GAÁL István (1995): Wosinski Mór és a lengyel kultúra kutatásának aspektusai. In: W. SALGÓ Ágnes (szerk.): *Bibliotheca Apponyiana. Magyarország és Európa az Appony-gyűjtemény tükrében. Emlékezés és kiállítás Apponyi Sándor születésének 150. évfordulója alkalmából*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. 177.